

Ministerie van Onderwijs, Cultuur en
Wetenschap

CULTUUR IN BEELD 2017

CULTUUR IN BEELD

Cultuur in Beeld is een uitgave van het ministerie van Onderwijs, Cultuur en Wetenschap. De publicatie beschrijft een aantal algemene ontwikkelingen in de gesubsidieerde en niet-gesubsidieerde cultuursector. Dit jaar brengt het ministerie de publicatie voor de laatste keer uit. Met ingang van 2018 brengt het Sociaal Cultureel Planbureau (SCP) een monitor cultuur uit waarin trends en ontwikkelingen in de sector worden beschreven.

De publicatie bestaat uit vier onderdelen. Het eerste onderdeel geeft een cijfermatige weergave van de sector in 2016, het tweede onderdeel beschrijft trends en ontwikkelingen in aanbod, bezoek en financiering. In het derde onderdeel staat de arbeidsmarkt en het kunstvakonderwijs centraal en het laatste onderdeel sluit af met een beschrijving van de overheidsuitgaven aan cultuur.

DE SECTOR OP HOOFDLIJNEN

De Nederlandse cultuursector¹ kent een divers aanbod dat in verschillende sectoren en type instellingen tot stand komt. Het is te vinden op vaste plekken die gedurende vrijwel het hele jaar te bezoeken zijn, zoals musea, podia, galeries en bibliotheken. Maar ook op festivals of evenementen die slechts enkele weken of dagen duren.

De infographics geven een beeld van de omvang en breedte van de sector. Hierin worden kerncijfers over productie, infrastructuur, aanbod en bezoek getoond. Per sector geven we een korte beschrijving van deze aspecten.

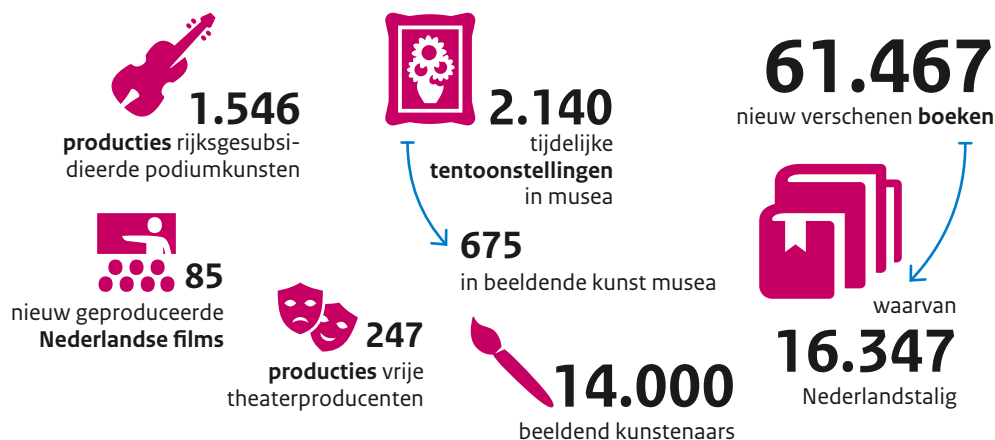
Film

Het **Nederlands Filmfonds** ondersteunt onder andere de productie van Nederlandse speelfilms en documentaires. Voorbeelden zijn ‘Tonio’, ‘Knielen op een Bed Violen’ en ‘De Missie’. Een deel van dit nieuwe Nederlandse aanbod is te zien in bioscopen en filmhuizen.

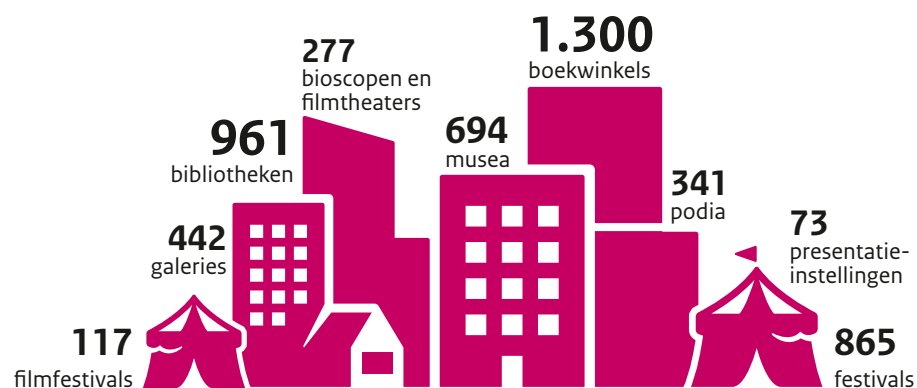
Films worden ook vertoond op filmfestivals. Zes filmfestivals krijgen in de periode 2013-2016 meerjarige subsidie van het ministerie van OCW of van het Nederlands Filmfonds. Verder speelt bij de exploitatie van films ook de thuishmarkt een prominente rol. Films zijn te zien op televisie, via Video-on-Demand (VOD) diensten als Netflix en Videoland, betaal tv en worden verkocht op DVD's en Blu-rays.¹ De filmtheaters bedienen met de dienst Picl ook het thuis-kijken. Picl is een samenwerking met veertien Nederlandse filmtheaters, waarmee films en documentaires die op dat moment in filmhuizen worden vertoond, online te streamen zijn.

¹ Met de term cultuursector hebben we het zowel over kunsten, erfgoed als over creatieve industrie.

Productie en creatie van verschillende culturele sectoren in Nederland (2016)

Aantal instellingen

Podiumkunsten

Er zijn in 2016 102 rijksge subsidieerde podiumkunstgezelschappen; zij maken deel uit van de culturele basisinfrastructuur (BIS) of krijgen meerjarige subsidie van het Fonds Podiumkunsten (FPK). Het betreft zowel (jeugd)theater, dans en operagezelschappen als orkesten en ensembles. Er zijn zeventien vrije theaterproducenten die aangesloten zijn bij de branchevereniging Vereniging Vrije Theaterproducenten (VVTP).

Het aanbod van de gesubsidieerde en vrije producenten is op verschillende plekken te zien, zoals op podia, festivals, scholen of openlucht locaties. Een deel van de podia is aangesloten bij een branchevereniging. De Vereniging van Schouwburg- en Concertgebouwdirecties (VSCD) verenigde in 2016 120 podia; 57 poppodia zijn verenigd in de Vereniging Nederlandse Poppodia en -Festivals (VNPF). Nederland kent een divers aanbod aan muziek- en theaterfestivals, het grootste deel betreft muziekfestivals.²

Letteren

Een kwart van de nieuwe boektitels die in 2016 op de markt zijn gekomen betreft Nederlandstalige titels.² In 2016 kwamen er 5.217 Nederlandstalige nieuwe e-boektitels op de markt.³ 'Judas' van Astrid Holleeder is met ruim 300.000 exemplaren het best verkochte boek van 2016. De Koninklijke Boekverkopersbond (KBb) is de brancheorganisatie voor – bijna alle – boekhandels in Nederland. Het gaat hier zowel om gespecialiseerde boekhandels als om winkels – inclusief webwinkels – die naast boeken, ook kranten, tijdschriften, kantoorartikelen en andere mediaproducten verkopen. Boeken worden niet alleen verkocht,

maar ook uitgeleend. De openbare bibliotheek is hiervoor het belangrijkste distributiekanaal. Bibliotheken zijn er in allerlei soorten en maten; naast reguliere bibliotheken zijn er ook kleinschaligere servicepunten, bibliobussen en kleinschalige particuliere initiatieven, zoals de openbare boekenkast of de buurtbieb.

Tabel 1 Aanbod en bereik in verschillende culturele sectoren, 2016.

	Aanbod	Bezoeken
Bioscopen en filmhuizen	407 nieuw uitgebrachte films	34,2 mln.
VSCD Podia	27.975 uitvoeringen	9,8 mln.
VNPF podia	8.679 betaalde muziekactiviteiten	3,0 mln.
Rijksge subsidieerde podiumkunstgezelschappen (BIS+FPK)	15.809 uitvoeringen	3,9 mln.
Vrije theaterproducenten	9.864 uitvoeringen	4,2 mln.
Podiumkunst festivals		21,2 mln.
Boekwinkels		40,7 mln. titels
Bibliotheken	22,6 mln. te lenen boeken	3,7 mln. leden
Musea		34,4 mln.
waarvan beeldende kunst musea		8,9 mln.
Presentatie-instellingen		0,04 mln.
Galeries		1,4 mln. -1,5 mln.
Beeldende kunst festivals		3,2 mln.

Bron: Dialogic/APE 2017, CBS en KVB Boekwerk

² Het gaat om algemene boeken waarvan minimaal één exemplaar is verkocht.

Musea

Er zijn in 2016 28 musea die subsidie van het ministerie van OCW krijgen. Zij beheren stukken uit de rijkscollectie en krijgen subsidie voor publieksactiviteiten en het behoud en beheer van de collectie. Het grootste deel van de musea krijgt subsidie van gemeenten; ook zijn er musea die uitsluitend privaat gefinancierd worden. Musea tonen hun vaste collectie maar organiseren ook tijdelijke tentoonstellingen in het eigen museum, of in een museum elders.^v

Beeldende kunst

Beeldende kunst is op veel plekken te zien, onder andere in presentatie-instellingen, in musea, op festivals en in galeries. Presentatie-instellingen tonen kunst, maar verkopen deze doorgaans niet. Zij bieden kunstenaars en curatoren in het kader van hun Research & Development-functie een platform om te experimenteren, produceren en presenteren. Galeries zijn het belangrijkste verkoopkanaal voor kunst. Een galerie is een bedrijf dat exposities van beeldende kunst organiseert om deze te verkopen. In tegenstelling tot een kunsthandel, zijn de werken in een galerie meestal nog in eigendom van de kunstenaar.^v

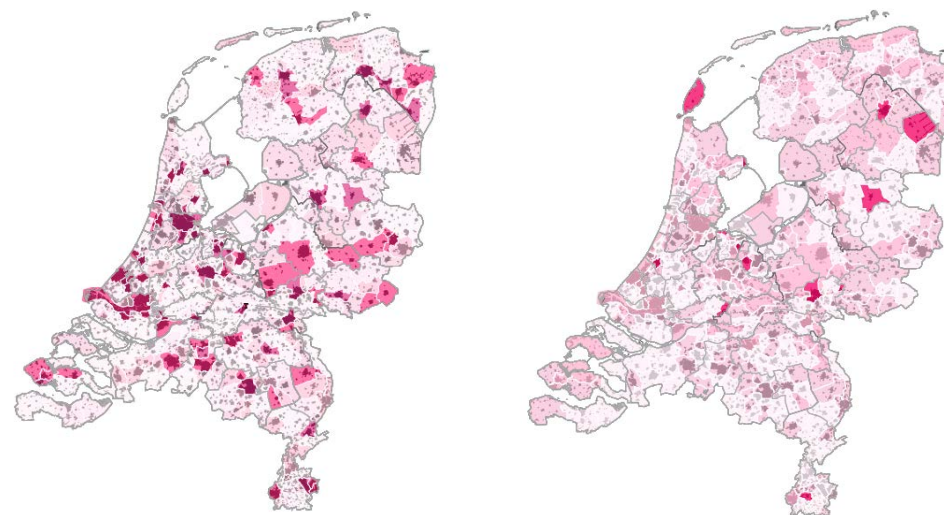
Spreiding van cultuur

Cultuur wordt in diverse vormen aangeboden en beleefd en is te zien op plekken door het hele land.

De volgende kaartjes geven een beeld van de spreiding van verschillende type voorzieningen voor cultuur. De gegevens zijn samengesteld voor **de beleidsverkenning naar het samenspel van cultuur en economie in Nederland** . Uit deze analyse blijkt dat voorzieningen voor podiumkunsten, film en evenementen veel sterker geconcentreerd zijn in steden dan

het geval is voor musea en cultureel erfgoed. De eerste groep voorzieningen heeft vaak een regioverzorgende rol. Voorzieningen voor podiumkunsten, evenementen en film zijn gespreid over het land te vinden en geconcentreerd in de grotere steden. Musea en erfgoed zijn in het algemeen meer in landelijk gebied te vinden. Dit laat niet weg dat grote steden zoals Amsterdam een groot museaal aanbod hebben. Het onderzoek **economische ontwikkelingen in de cultuursector** geeft de regionale spreiding van aanbod en bezoek naar sector.

Figuur 1 Bezoek aan podiumkunsten, film en evenementen (links) en musea en erfgoed (rechts) per inwoner (2004-2014)

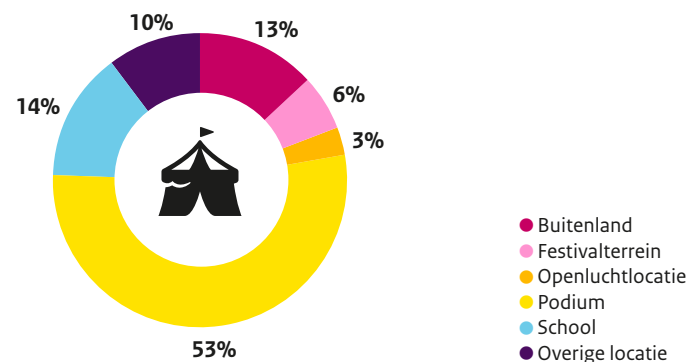

Bron: Atelier Tordoir/Regioplan 2017.

Spreiding rijksge subsidieerde podiumkunst

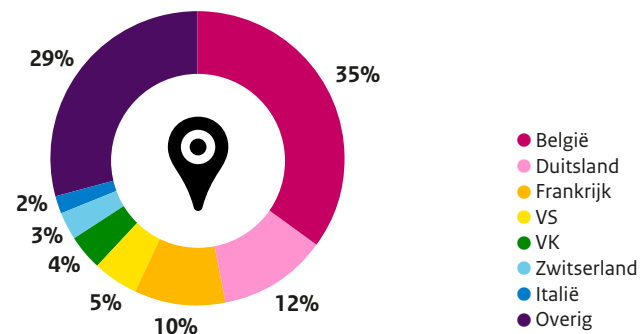
In de subsidieperiode 2013-2016 zetten de rijksge subsidieerde gezelschappen ruim 63.000 uitvoeringen op de planken. Zeven op de tien uitvoeringen zijn reguliere uitvoeringen, de overige uitvoeringen zijn uitvoeringen voor educatieve doeleinden die in schoolverband worden getoond. Van deze uitvoeringen wordt het type locatie vastgelegd (zie figuur 2). De helft van de uitvoeringen vindt plaats op een podium, de overige uitvoeringen worden bijvoorbeeld op een school gespeeld. 13 procent van het aanbod is te zien over de landsgrenzen. Er wordt het meest gespeeld in de buurlanden België en Duitsland (zie figuur 3). In totaal worden er tussen 2013 en 2016 68 verschillende landen aangedaan.³

Figuur 2 Verdeling van uitvoeringen naar type locatie [🔗](#)

Bron: gegevensbank OCW

Figuur 3 Verdeling van uitvoeringen in het buitenland naar land [🔗](#)

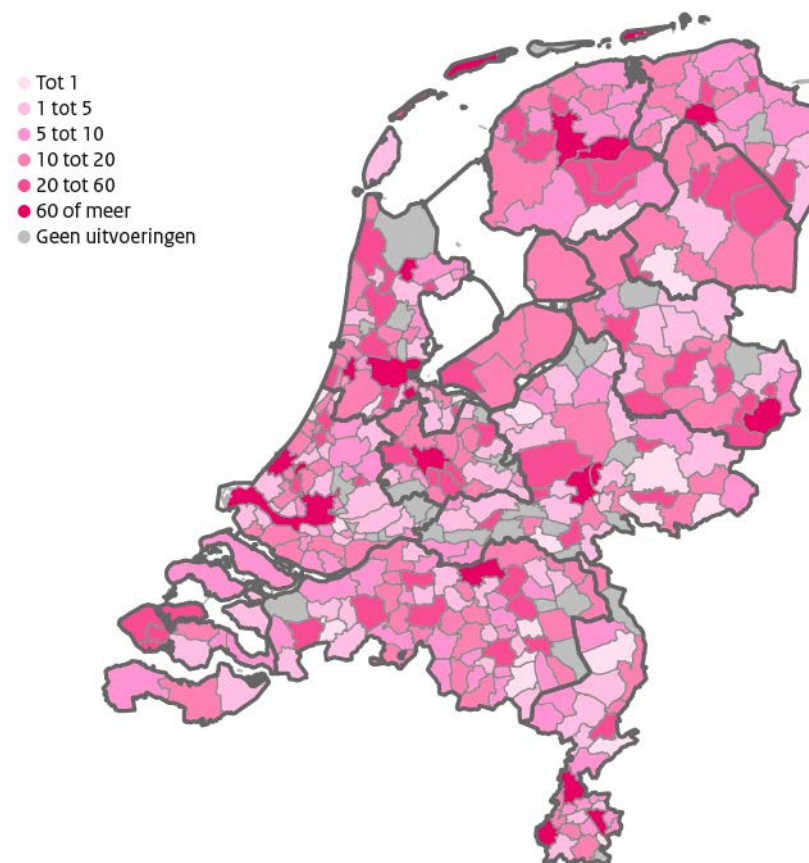
Bron: gegevensbank OCW

³ De database **Buitengaats** [🔗](#) geeft inzicht in het aantal Nederlandse culturele activiteiten in het buitenland voor alle sectoren, gesubsidieerd en niet gesubsidieerd.

Binnen de eigen landsgrenzen doen de gezelschappen bijna het hele land aan. In 90 procent van de Nederlandse gemeenten is tenminste één keer een uitvoering gespeeld. Figuur 4 geeft een beeld van de spreiding.

Uit de landkaart is af te lezen dat er in alle delen van het land rijksgesubsidieerd aanbod te zien is. In de meer stedelijke gebieden wordt vaker gespeeld dan in de landelijke gebieden. Zo is het aanbod per inwoner in Amsterdam, Den Bosch, Maastricht, Leeuwarden, Arnhem en Utrecht vrij hoog. Grote uitzondering is Terschelling; jaarlijks wordt een groot aantal voorstellingen gespeeld op Oerol.

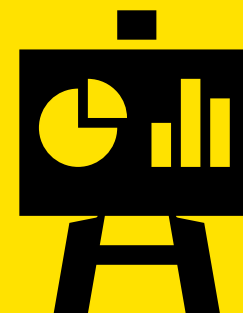
Figuur 4 Het aantal uitvoeringen van rijksgesubsidieerde gezelschappen per 10.000 inwoners per gemeente, 2013-2016.

Bron: gegevensbank OCW

ONTWIKKELING IN AANBOD, BEZOEK EN FINANCIERING 2009-2016

In de volgende tabel en figuren worden de belangrijkste ontwikkelingen in het culturele landschap tussen 2009-2016 op het gebied van aanbod, bereik en financiering getoond. Waar mogelijk geven we inzicht in de verschillen tussen sectoren en type instellingen. De detailgegevens over de BIS-instellingen zijn in het overzicht **Cultuur in Cijfers** terug te vinden.

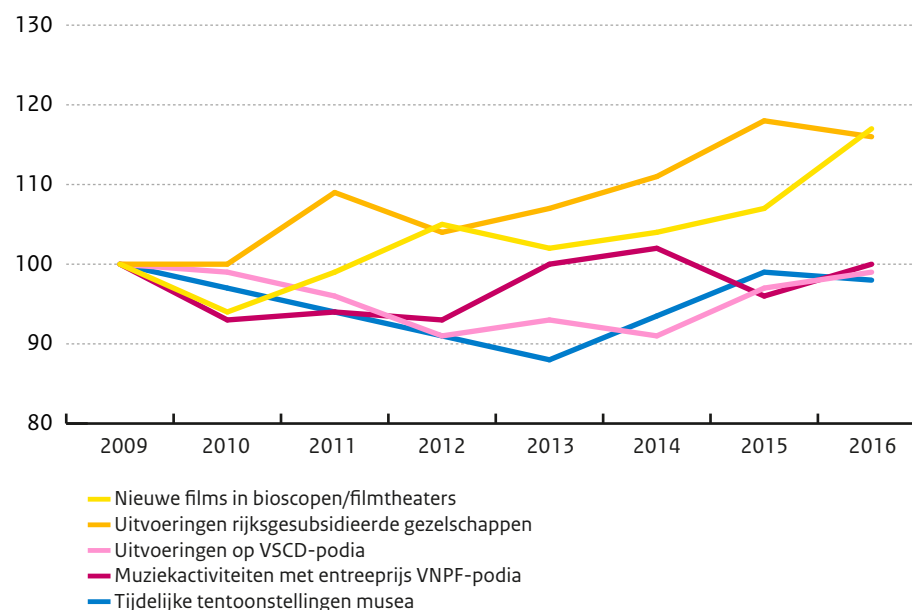
Aanbod

Hoe ontwikkelt het aanbod in de verschillende sectoren zich? In de **monitor economische ontwikkelingen in de cultuursector** is een uitgebreid overzicht van de ontwikkelingen per sector te vinden. Figuur 5 toont de ontwikkeling van het aanbod in verschillende sectoren. De figuur laat zien dat het aantal nieuwe films in de bioscopen en filmtheaters en het aantal uitvoeringen van rijksgesubsidieerde gezelschappen het sterkst stijgen.

Het aantal nieuwe films dat in de Nederlandse bioscopen en filmtheaters te zien is neemt toe; de stijging tussen 2015 en 2016 wordt echter grotendeels veroorzaakt door een nieuwe telmethode.⁴ Uit het onderzoek van Dialogic/APE blijkt verder dat de capaciteit in de sector groeit. Het aantal bioscopen en filmtheaters neemt toe, evenals het aantal stoelen en zalen per bioscoop. De omvang van de thuismarkt voor films kan gemeten worden op basis van de verkoop en verhuur van DVD's en Blu-ray's en de ontwikkeling van de omzet van Video-On-Demand (VOD). De thuismarkt krimpt tot 2014 door een sterke afname van de markt voor DVD's en Blu-ray's. Dankzij de groei van VOD-diensten (zoals Netflix) neemt de omvang van de markt de laatste jaren weer toe.^{vi}

⁴ Tot en met 2015 worden alleen de releases van de leden van de branchevereniging Filmdistributeurs Nederland (FDN) meegeteld, vanaf 2016 wordt een nieuwe telmethode gehanteerd en worden ook de releases van niet FDN-leden meegeteld.

Figuur 5 Ontwikkeling aanbod in de verschillende sectoren, 2009-2016 (indexcijfers 2009=100)⁵

Bron: Dialogic/APE 2017

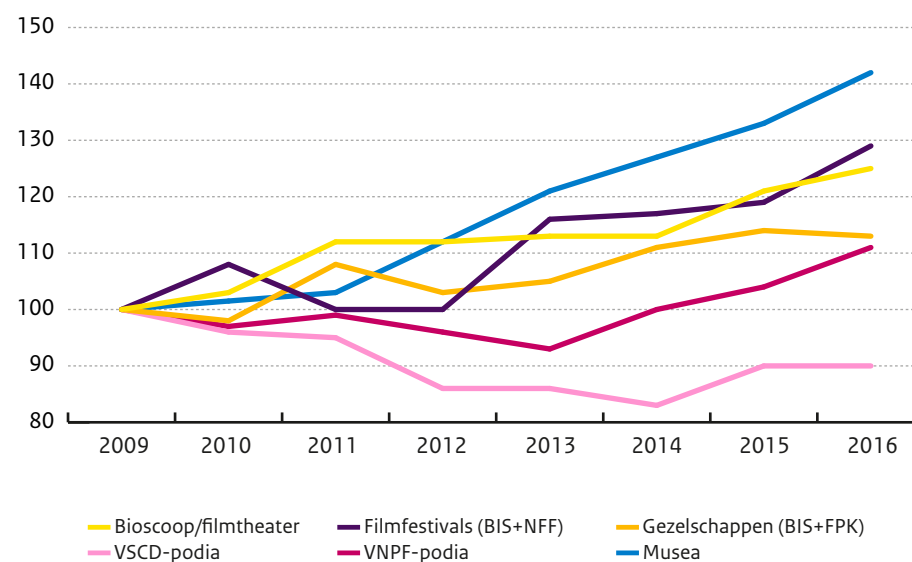
⁵ De museumcijfers zijn voor de jaren 2010, 2012 en 2014 geïnterpoleerd, omdat er voor die jaren geen gegevens beschikbaar zijn. De gegevens van de presentatie-instellingen en de vrije theaterproducenten zijn alleen voor de periode 2012-2016 beschikbaar en daarom niet opgenomen in de figuur maar wel in de tekst verwerkt.

De rijksgesubsidieerde gezelschappen zetten meer uitvoeringen op de planken, met name in de genres dans, muziek en theater. De sterkste toename vindt plaats in de eerste drie jaar van de subsidieperiode 2013-2016. In het laatste jaar is er zowel bij de BIS-gefinancierde gezelschappen als bij de door het Fonds Podiumkunsten gesubsidieerde gezelschappen sprake van een lichte afname. Ook het aanbod van de vrije theaterproducenten neemt toe. Voor deze groep producenten beschikken we over gegevens over de periode 2012-2016. Hieruit blijkt dat het aantal uitvoeringen in 2016 44 procent hoger ligt dan in 2012. De ontwikkelingen in de podiumkunsten kunnen ook gezien worden vanuit het perspectief van de podia. De ontwikkeling van het aanbod op de podia wijkt af van die van de producenten. Dit komt omdat gezelschappen niet al hun uitvoeringen op een podium spelen (zie ook figuur 2). Het aantal uitvoeringen op podia, die zijn aangesloten bij branchevereniging VSCD, is in 2016 nagenoeg gelijk aan het aantal in 2009. Na een afname van het aanbod is er de laatste jaren weer sprake van groei. Ook het aanbod van muziekactiviteiten met entreeprijs op de poppodia neemt in 2016 toe en is weer op het niveau van 2009. Bij de poppodia is er sprake van een tweedeling; het aantal concerten stijgt en het aantal clubavonden neemt af.^{vii} Het aantal tijdelijke tentoonstellingen van musea ligt in 2016 net onder het niveau van 2009. Bij de musea die onderdeel uitmaken van de BIS is er echter sprake van groei; het aantal tijdelijke tentoonstellingen neemt met 26 procent toe. Beeldende kunst musea volgen de ontwikkeling van de totale museumbezoekers.^{viii}

Bezoeken

In de meeste sectoren neemt het bezoek tussen 2009 en 2016 toe, dat is te zien in figuur 6. Een uitgebreide beschrijving van de ontwikkeling van het aantal bezoeken per sector is terug te vinden in de **monitor economische ontwikkelingen in de cultuursector**

Figuur 6 Ontwikkeling aantal bezoeken naar sector, 2009-2016 (indexcijfers 2009=100)⁶

Bron: Dialogic/APE 2017

⁶ Bij de VNPf –poppodia gaat het om betaald bezoek, bij de overige sectoren om alle bezoeken aan voorstellingen en tentoonstellingen. De museumcijfers zijn voor de jaren 2010, 2012 en 2014 geïnterpoleerd, omdat er voor die jaren geen gegevens beschikbaar zijn. De gegevens van de presentatie-instellingen en de vrije theaterproducenten zijn alleen voor de periode 2012-2016 beschikbaar en daarom niet opgenomen in de figuur maar wel in de tekst verwerkt.

In de museale wereld is de groei van het aantal bezoeken zeer sterk. De toename is het grootst voor de beeldende kunst musea (+89 procent), maar ook de rijksgesubsidieerde musea hebben een forse toename in het aantal bezoeken gerealiseerd (+81 procent). De groei wordt onder andere verklaard door de heropening van het Rijksmuseum, het Van Gogh Museum en het Mauritshuis. Buiten dit effect is er sprake van een autonome groei van het aantal bezoeken, mede door de forse toename van het aantal buitenlandse bezoeken. Van de presentatie-instellingen beschikken we over gegevens vanaf 2012. Het gaat om presentatie-instellingen die subsidie krijgen van het ministerie van OCW, het Mondriaan Fonds of een gemeente. Ook hier is er sprake van een sterke groei in het aantal bezoeken (+78 procent). Deze grote stijging komt voor een groot deel door twee presentatie-instellingen; bij deze instellingen zijn veel bezoeken gerelateerd aan activiteiten in de openbare ruimte.^{ix}

In de filmsector neemt zowel het bezoek aan de rijksgesubsidieerde filmfestivals⁷ als aan bioscopen toe. Ook bij de poppodia neemt het bezoek toe. De toename is groter dan de groei van het aanbod. De groei in het aantal bezoeken komt uitsluitend door een toename die in 2014 is ingezet; ten tijde van de economische crisis was juist sprake van een daling van het bezoek. Ook het gemiddeld aantal bezoeken per muziekactiviteit groeit. Mogelijke oorzaken hiervoor zijn schaalvergroting bij een aantal poppodia en de neiging van podia om, bij dalende inkomsten, meer bekende namen te programmeren.

Bij de gezelschappen (gesubsidieerd en niet gesubsidieerd) en de VSCD podia neemt het bezoek per uitvoering af. Bij de gezelschappen groeit het aantal bezoeken wel, maar niet zo sterk als het aantal uitvoeringen. Dit geldt zowel voor de vrije theaterproducenten als voor de rijksgesubsidieerde gezelschappen. Dit kan komen doordat deze gezelschappen minder vaak in de grote zaal spelen, de zalen minder vol zitten of door het vaker spelen van uitvoeringen op alternatieve locaties met een kleinere capaciteit. Het bezoek aan schouwburgen en concertzalen (aangesloten bij de VSCD) neemt tussen 2009 en 2016 af.^x

⁷ Het gaat om de 6 meerjarig gesubsidieerde festivals. Zij krijgen subsidie van het ministerie van OCW en het Nederlands Filmfonds.

Cultuurbereik en cultuurparticipatie

De *Vrijetijdsomnibus* (VTO)⁸ van het SCP geeft ons een beeld van het cultuurbereik en de actieve cultuurbeoefening onder de Nederlandse bevolking.

Cultuurbereik

Negen op de tien Nederlanders van zes jaar en ouder bezoeken jaarlijks ten minste één keer een culturele voorstelling, tentoonstelling, evenement of instelling. Dat is te zien in figuur 7.

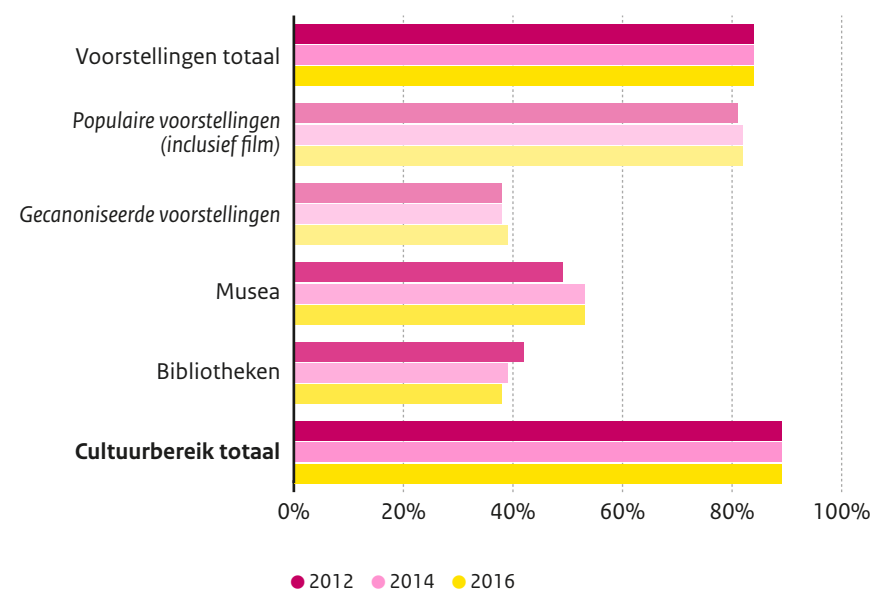
Het bereik van voorstellingen is het grootst. Met name de categorie populaire voorstellingen (inclusief film) trekt een groot deel van de Nederlanders aan; 82 procent van de Nederlanders heeft ten minste één keer een populaire voorstelling of bijeenkomst bezocht. Dat is twee keer zoveel als het bereik van gecanoniseerde cultuur.⁹ Verder bezoekt de helft van de bevolking jaarlijks ten minste één keer een museum en ruim een derde een bibliotheek. De cultuurdeelname is tussen 2012 en 2016 stabiel. In de verschillende categorieën zien we wel verschillen. Zo bezoekt een iets groter deel van de bevolking een museum, terwijl het bereik van bibliotheken licht afneemt.

⁸ De VTO is een tweejaarlijks onderzoek naar cultuur- en sportparticipatie van de Nederlandse bevolking.

⁹ Gecanoniseerde cultuur is de meer traditionele, in de cultuurhistorie gewortelde cultuur: klassieke muziek, opera en operette, toneel, moderne dans en klassiek ballet en literaire bijeenkomst of voorleesavond. Populaire cultuur is de cultuur met een jongere geschiedenis: film, popmuziek, musical, cabaret, levenslied, jazz, urban, dance, wereldmuziek, volksdans, feest met live muziek, feest met live theater.

Gemiddeld bezoekt een Nederlander 17 keer per jaar een **voorstelling, tentoonstelling, evenement of instelling**. De bezoekfrequentie ligt het hoogste bij populaire voorstellingen (inclusief film), gecanoniseerde voorstellingen worden het minst frequent bezocht. Ook de bezoekfrequentie is tussen 2012 en 2016 stabiel.

Figuur 7 Bereik cultuur (ten minste 1 keer in 12 maanden) 2012-2016 onder de Nederlandse bevolking 6 jaar en ouder, in procenten

Bron: SCP/CBS (VTO 2012-2016)

Cultureel mediagebruik

De VTO geeft een indicatie van het cultureel mediagebruik in 2014 en 2016 (zie tabel 2). Het gaat om lezen over cultuur in gedrukte media en luisteren of kijken naar cultuur via radio en tv of via internet en sociale media.

Tabel 2 Bereik (1 keer in de 12 maanden) van cultureel mediagebruik 2014 en 2016 onder de Nederlandse bevolking 12 jaar en ouder, in procenten

	Gedrukte media		Radio/TV		Internet		Sociale media		Totaal	
	2014	2016	2014	2016	2014	2016	2014	2016	2014	2016
Populaire voorstellingen (inclusief film)	51	51	68	71	48	54	38	46	77	81
Gecanoniseerde voorstellingen	34	32	42	41	21	24	18	23	54	54
Beeldende kunst	30	29	32	32	23	24	15	20	42	45
Erfgoed	34	35	38	41	24	29	15	21	49	52
Totaal	64	62	78	81	56	62	44	53	86	88

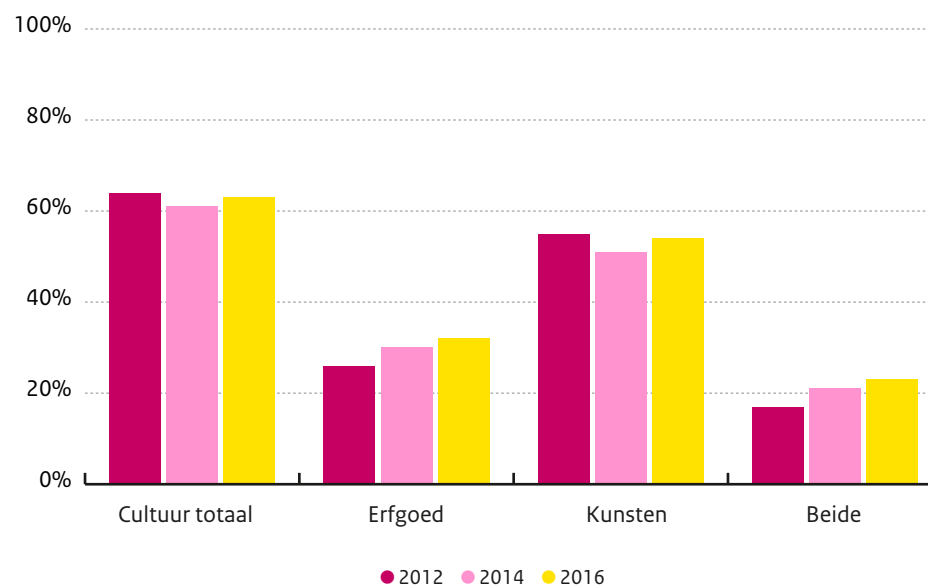
Bron: SCP/CBS (VTO 2014-2016)

Bijna negen op de tien Nederlanders van 12 jaar en ouder komt ten minste één keer per jaar via media in aanraking met cultuur. Het cultuurbereik via de media is daarmee van een vergelijkbare grootte als het 'live' cultuurbereik. Wederom zien we dat populaire voorstellingen het grootste bereik kennen. Bij de andere categorieën is het bereik rond de 50 procent. Het bereik via de traditionele kanalen radio en tv is het grootst. Tussen 2014 en 2016 zien we een toenemend aandeel van sociale media en internet, terwijl het bereik van gedrukte media licht afneemt.

Actieve cultuurbeoefening

Naast het bekijken of beluisteren van cultuur beoefent een groot deel van de Nederlandse bevolking ook zelf cultuur. De volgende figuur laat zien dat zes op de tien Nederlanders van twaalf jaar of ouder aan een vorm van cultuurbeoefening in de vrije tijd doen.

Figuur 8 Beoefening cultuur, erfgoed en kunsten (ten minste 1 keer in 12 maanden), 2012-2016, Nederlandse bevolking van 12 jaar en ouder

Bron: SCP/CBS (VTO 2012-2016)

De helft van de Nederlandse bevolking doet aan een vorm van kunstbeoefening, bijvoorbeeld het bespelen van een instrument, zingen, toneel spelen of beeldhouwen. Dit aandeel is de laatste jaren stabiel, maar kende eerder een dalende trend.¹⁰ Interesse in erfgoedbeoefening neemt juist toe. Voorbeelden hiervan zijn het doen van onderzoek naar een historische persoon of gebeurtenis, stamboomonderzoek of onderzoek naar de lokale of regionale geschiedenis. Zowel voor erfgoedbeoefening als voor kunstbeoefening geldt dat er sprake lijkt te zijn van een verschuiving in formeel (verenigings)verband naar meer informele vormen van participatie. In plaats van als lid van een genealogische vereniging stambomen uit te zoeken, gaan mensen bijvoorbeeld meer en meer thuis achter hun computer hun familie-stamboom uitzoeken.^{x1}

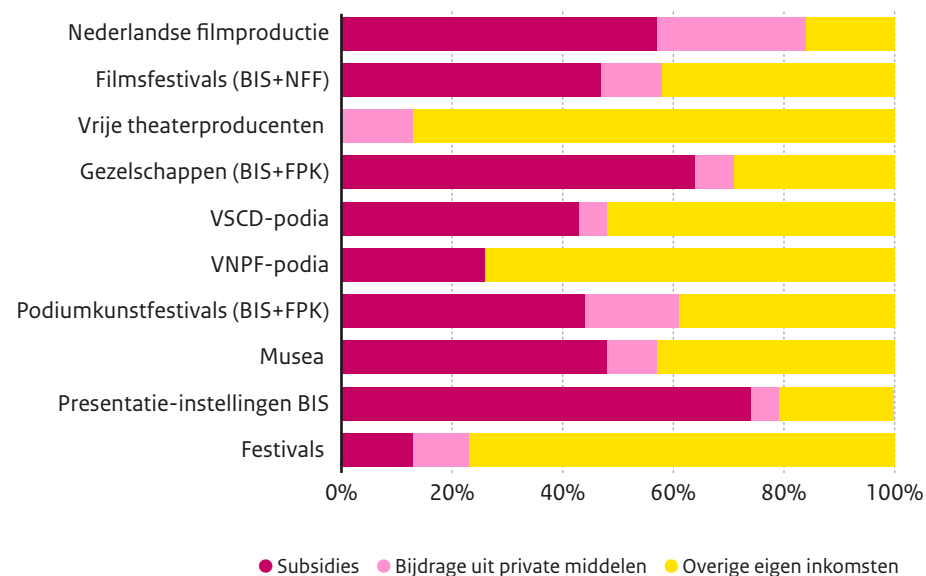
Financiering

Culturele instellingen ontvangen inkomsten uit verschillende bronnen. De drie belangrijkste zijn:

- Subsidies: subsidies van het Rijk (ministeries, rijkscultuurfondsen), provincie, gemeenten of de Europese Unie. Hieronder vallen zowel exploitatie- en huisvestingssubsidies als structurele en incidentele subsidies.
- Private middelen: bijdragen van private partijen (personen of bedrijven) waar geen (directe) tegenprestatie tegenover staat. Voorbeelden hiervan zijn bijdragen van private fondsen en giften van bedrijven of vriendenverenigingen. Dit is exclusief sponsoring.
- Overige eigen inkomsten: bijdragen van private partijen waar een tegenprestatie tegenover staat. Voorbeelden zijn publieksinkomsten, inkomsten uit sponsoring, merchandising en horeca.

¹⁰ Zie bijvoorbeeld Cultuur in beeld 2016, p. 82-83.

Figuur 9 Bekostigingsmix 2016, naar sector

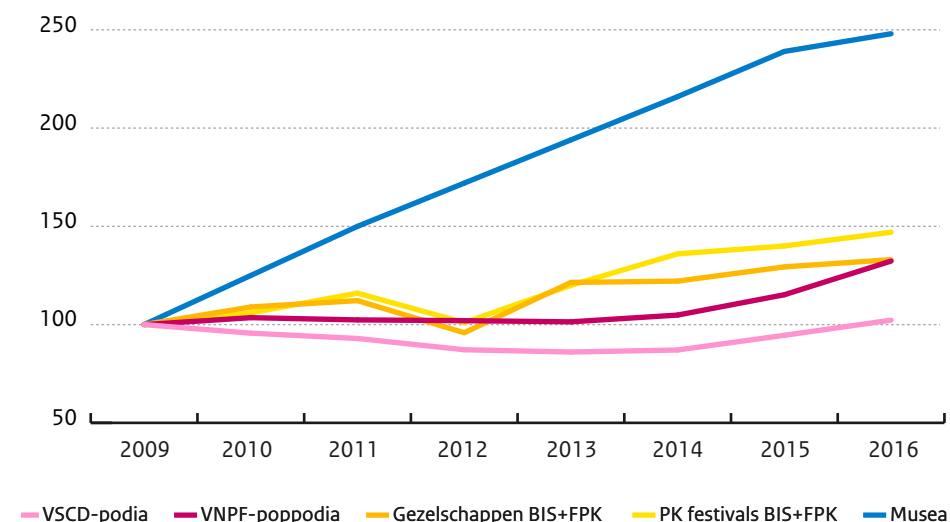
Bron: Dialogic/APE 2017

In figuur 9 zien we voor verschillende sectoren de verhouding van de type inkomsten. Hieruit blijkt dat er grote verschillen zijn. Rijksgesubsidieerde instellingen kennen doorgaans een relatief grote subsidieafhankelijkheid, terwijl het aandeel subsidies bij podia en festivals veel kleiner is, bij dit type instellingen is het aandeel eigen inkomsten veel groter.

Presentatie-instellingen die onderdeel uitmaken van de BIS kennen de grootste subsidieafhankelijkheid. Bij dit type instelling bestaat driekwart van de financiering uit subsidies. Dit komt onder andere doordat deze instellingen over het algemeen gratis toegankelijke activiteiten aanbieden en dus weinig inkomsten uit de markt halen. Ook de rijksgesubsidieerde gezelschappen voor podiumkunst kennen een relatief hoge subsidieafhankelijkheid. De vrije theaterproducenten ontvangen geen subsidie en halen het overgrote deel van hun inkomsten uit kaartverkoop. Hierna is het aandeel subsidie is bij festivals het laagst, gevolgd door de poppodia. Beide halen haar inkomsten voor driekwart uit de markt. De Nederlandse filmproductie wordt voor een relatief groot deel bekostigd uit bijdragen uit private middelen.

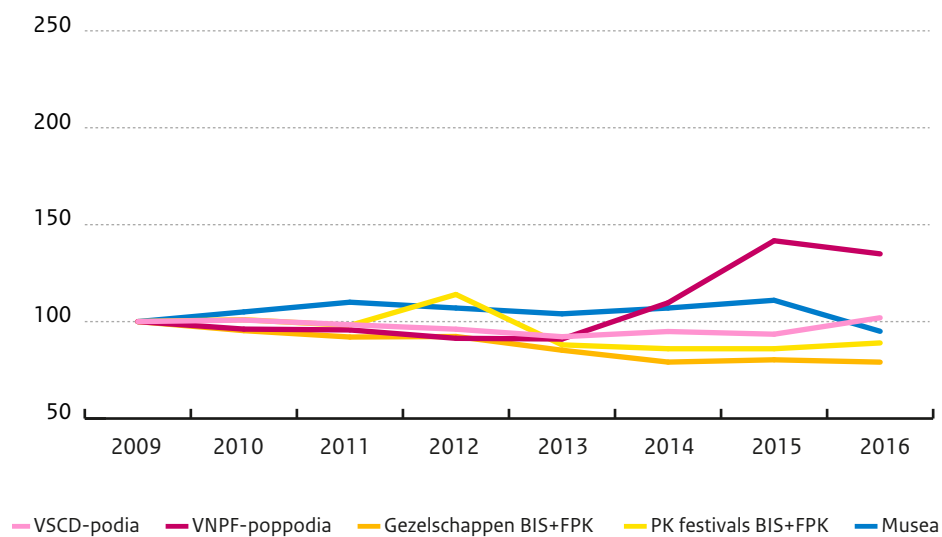
Uit de **monitor economische ontwikkelingen in de cultuursector** ¹¹ blijkt dat de eigen inkomsten tussen 2009 en 2016 in nagenoeg alle sectoren toenemen (zie figuur 10). Het meest opvallend is de sterke stijging bij de musea, dit geldt zowel voor de rijksgesubsidieerde musea als voor de totale populatie. Dit komt onder andere door een forse stijging van de publieksinkomsten. Ook bij de rijksgesubsidieerde gezelschappen nemen de eigen inkomsten sinds 2013 flink toe. Een andere in het oog springende ontwikkeling is die bij de podia. Bij de VSCD podia daalde de eigen inkomsten tot 2014 sterk, maar is er de laatste jaren is er sprake van flinke groei. Ook de eigen inkomsten van de poppodia nemen sinds 2014 toe.

Figuur 10 Ontwikkeling eigen inkomsten naar sector, 2009-2016 (indexcijfers 2009=100)¹¹ ²

Bron: Dialogic/APE 2017

¹¹ De museumcijfers zijn voor de jaren 2010, 2012 en 2014 geïnterpoleerd omdat er voor die jaren geen gegevens beschikbaar zijn.

Figuur 11 Ontwikkeling subsidies 2009-2016 naar sector (indexcijfers 2009=100)

Bron: Dialogic/APE 2017

Subsidies nemen in de meeste sectoren af. Alleen bij de poppodia is er sprake van een groei. Die groei komt voornamelijk door een toename in huisvestingssubsidie voor ver- en nieuwbouw van podia. Als we de vijf nieuwbouw en herbouwde podia buiten beschouwing laten, dan is de ontwikkeling van de subsidie aan VNPF podia stabiel. De subsidie neemt het sterkst af bij de rijksgesubsidieerde gezelschappen. In deel 4 geven we een nadere analyse van de ontwikkeling van de subsidie.

Informatie over de ontwikkeling van de bekostigingsmix van culturele instellingen die subsidie krijgen van de G9 en de cultuurfondsen is te vinden op ocwincijfers.nl .

3

CULTUUR ALS BEDRIJF EN BEROEP

De culturele en creatieve sector is op verschillende manieren te belichten. Eén van die invalshoeken is het economisch functioneren van de sector. De belangstelling voor de economische kant is gestimuleerd door de afgelopen economische crisis en door de bezuinigingen op cultuur door de rijksoverheid vanaf 2011. We belichten hier de economische betekenis van de sector (toegevoegde waarde, werkgelegenheid), het functioneren van de arbeidsmarkt van kunstenaars en creatieven, hun sociaal-economische positie en de aansluiting van het creatieve onderwijs op de arbeidsmarkt.

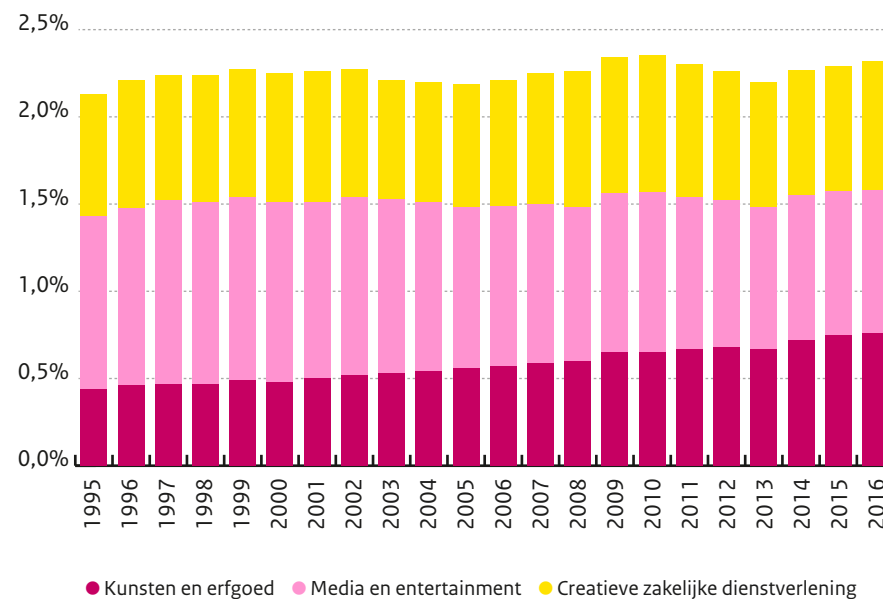
Bijdrage van de culturele en creatieve sector aan de economie

De bijdrage (ook wel de toegevoegde waarde¹²) van de culturele en creatieve sector aan de economie is uit te drukken in een percentage van het bruto binnenlands product (bbp¹³). Figuur 12 toont de ontwikkeling vanaf 1995. Het gaat om de toegevoegde waarde van gesubsidieerde en ongesubsidieerde bedrijven uit de sector. De toegevoegde waarde van creatieve beroepsgroepen buiten de culturele en creatieve sector is hier niet meegeteld. Denk daarbij aan een vormgever in de auto-industrie. Dat betekent dat deze cijfers een onderschatting geven van de toegevoegde waarde van de totale culturele en creatieve sector. De aldus gemeten toegevoegde waarde bedroeg in 2016 14,5 miljard euro (2,3 procent van 631 miljard).

¹² Het verschil tussen de productie (basisprijzen) en het intermediair verbruik. Het intermediair verbruik bestaat uit de producten en diensten die zijn verbruikt in het productieproces (exclusief aftrekbare btw). Zie ook de uitleg van begrippen bij het CBS.

¹³ Een maat voor de omvang van de economie. Deze wordt berekend uit de som van de waarde die door ondernemingen, huishoudens en overheden wordt toegevoegd aan de goederen en diensten die zij hebben moeten verbruiken om hun producten te kunnen maken. Deze som staat bekend als de toegevoegde waarde 'in basisprijzen'. Zie ook de uitleg van begrippen bij het CBS.

Figuur 12 Bijdrage van de culturele en creatieve sector aan het bruto binnenlands product als percentage van het bbp (in basisprijzen), 1995-2016

Bron: CBS Maatwerk 2017 (2016 voorlopige cijfers, 2015 nader voorlopige cijfers)

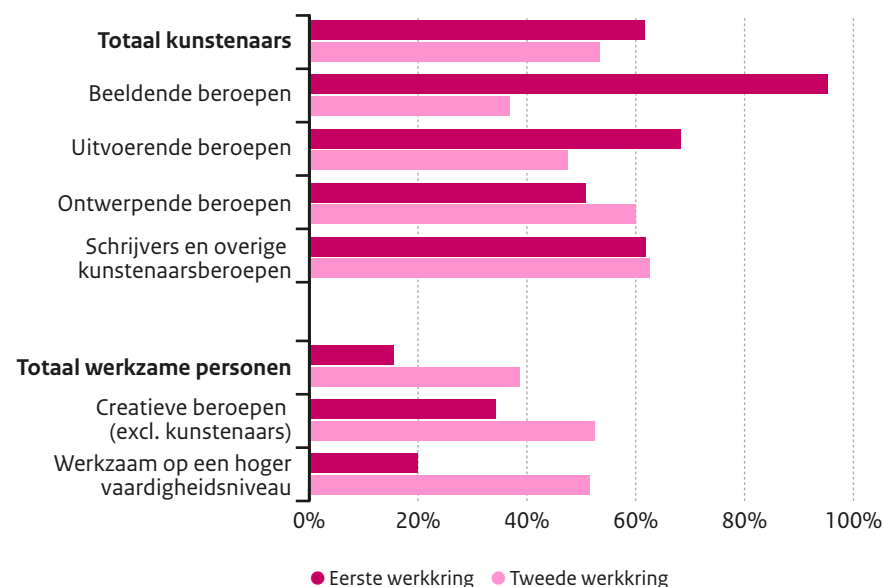
In de periode 1995-2016 zien we de totale toegevoegde waarde van de culturele en creatieve sector schommelen rond de 2,2 en 2,3 procent van het bbp. Het aandeel media en entertainment is jaren rond de 1 procent, maar neemt vanaf 2004 af naar 0,8 procent in 2016. Het aandeel creatief zakelijke dienstverlening is relatief stabiel (0,7 procent), en het aandeel kunsten en erfgoed neemt tussen 1995 en 2016 toe van 0,4 naar 0,8 procent. De economische crisis heeft geen duidelijke sporen achtergelaten in deze cijfers, die de relatieve bijdrage van deze sectoren aan de gehele economie tonen. De gehele economie is wel degelijk zichtbaar geraakt, zoals tot uiting komt in de daling van het bbp van 571 miljard in 2008 naar 554 miljard in 2009. Vanaf 2011 ligt het niveau van het bbp weer boven dat van 2008. Deze macrocijfers verhullen soms aanzienlijke verschillen binnen deelsectoren. Zo is binnen de creatieve en zakelijke dienstverlening de architectuur relatief zwaar getroffen door de economische crisis. Verder weten we dat de gesubsidieerde delen van de sector, met name in het domein kunst en erfgoed, geraakt zijn door bezuinigingen op de kunsten, terwijl erfgoed relatief ontzien is. Toch zien we het aandeel kunsten en erfgoed van het bbp groeien tussen 1995 en 2016.

Arbeidsmarkt culturele en creatieve sector

Het aantal zelfstandigen onder kunstenaars en in creatieve beroepen is van oudsher relatief groot. Dit is een structureel kenmerk van de sector.^{xii} Ook hebben zij vaker meerdere werkkringen, bijvoorbeeld een baan in loondienst en daarnaast nog werkzaamheden als zelfstandige.¹⁴ Uit CBS-gegevens (zie figuur 13) blijkt dat in 2014 16 procent van de Nederlandse werkende bevolking zelfstandige is in de eerste werkkring (de werkkring

waarin de meeste uren worden gewerkt). In de tweede werkkring is dit 39 procent. Onder kunstenaars was 62 procent zelfstandige in de eerste werkkring en 53 procent in de tweede werkkring. Vooral de beoefenaars van een beeldend beroep doen dat vaak als zelfstandige. Onder de overige creatieve beroepen liggen deze percentages op 34 procent zelfstandigen (eerste werkkring) en 52 procent zelfstandigen (tweede werkkring).^{xiii}

Figuur 13 Aandeel zelfstandigen in de eerste en tweede werkkring, 2014

Toelichting: het jaar 2014 is berekend als het gemiddelde van de jaren 2013, 2014 en 2015.

Bron: CBS, Monitor Kunstenaars en afgestudeerden aan creatieve opleidingen 2017

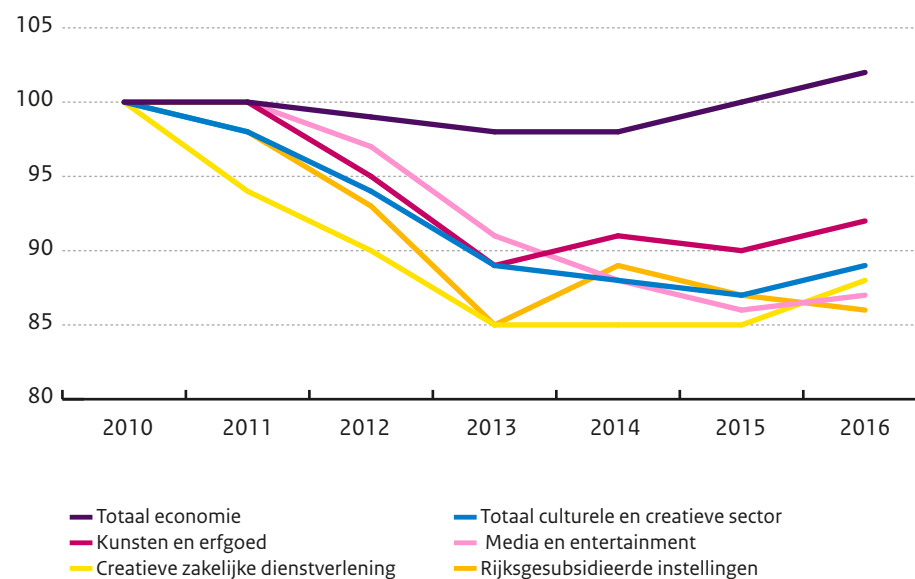
Van de werkzame personen in figuur 13 verplaatsen we nu de aandacht naar de werkgelegenheid in bedrijfstakken (figuren 14 en 15). Ze tonen de ontwikkeling van het arbeidsvolume (het aantal banen in voltijdeenheden) en het aantal zelfstandigen in de bedrijven die behoren tot de culturele en creatieve sector. In deze cijfers worden naast kunstenaars en creatieven ook andere beroepen meegerekend, zoals medewerkers financiën en communicatie bij culturele instellingen. Kunstenaars en andere creatieve beroepen in niet-creatieve sectoren – denk aan de ontwerper in de auto-industrie – worden hier dus niet meegerekend.¹⁵ Toch ligt hier ook een substantieel deel van de werkgelegenheid van creatieve beroepsbeoefenaren, zoals wordt aangetoond in de Monitor Creatieve Industrie 2016.^{xiv}

De gegevens over 2010-2015 (zelfstandigen) en 2010-2016 (arbeidsvolume) bevestigen een al eerder vastgestelde ontwikkeling in de sector: minder banen en meer zelfstandigen.^{xv} Van de in ruim 1,1 miljoen zelfstandigen in Nederland, werken er bijna 119.000 in de culturele en creatieve sector.

Het arbeidsvolume (in banen, zonder zelfstandigen) in de culturele en creatieve sector ontwikkelt zich de laatste jaren duidelijk anders dan in de gehele economie. Terwijl in de periode 2010 tot en met 2016 het arbeidsvolume in de gehele economie groeide met 2,1 procent, daalde het arbeidsvolume in de culturele en creatieve sector met 11,5 procent. In de kunsten en erfgoed nam het arbeidsvolume minder sterk af dan in de totale sector (8,5 procent). In de media en entertainment is de afname met 13,3 procent het sterkst. In de creatieve

zakelijke dienstverlening is er sprake van een afname van 11,7 procent. De sterkste daling vindt plaats tussen 2010 en 2013. In de jaren daarna stabiliseert het arbeidsvolume. Uitzondering hierop is de subsector media en entertainment.

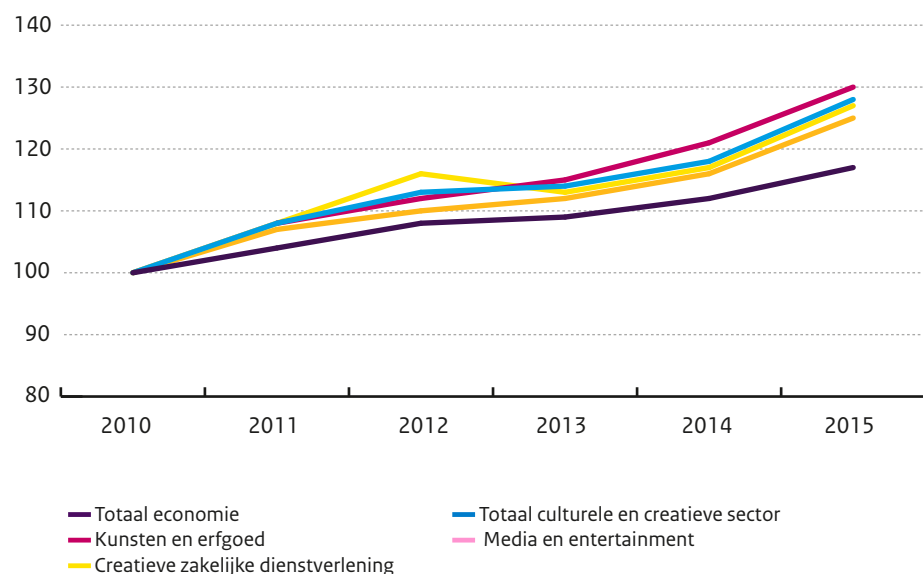
Figuur 14 Ontwikkeling arbeidsvolume (vte) in de totale economie en in de culturele en creatieve sector, 2010-2016 (indexcijfers 2010=100)

Bron: CBS Maatwerk 2017

¹⁵ In de meest recente meting van Eurostat van de culturele werkgelegenheid (2014) worden de culturele beroepen in niet-culturele bedrijfstakken wel meegeteld: Eurostat, Culture Statistics edition 2016, Luxemburg: Eurostat 2016, p.58-59

Figuur 15 Ontwikkeling aantal zelfstandigen in de totale economie en in de culturele en creatieve sector, 2010-2015 (indexcijfers 2010=100)

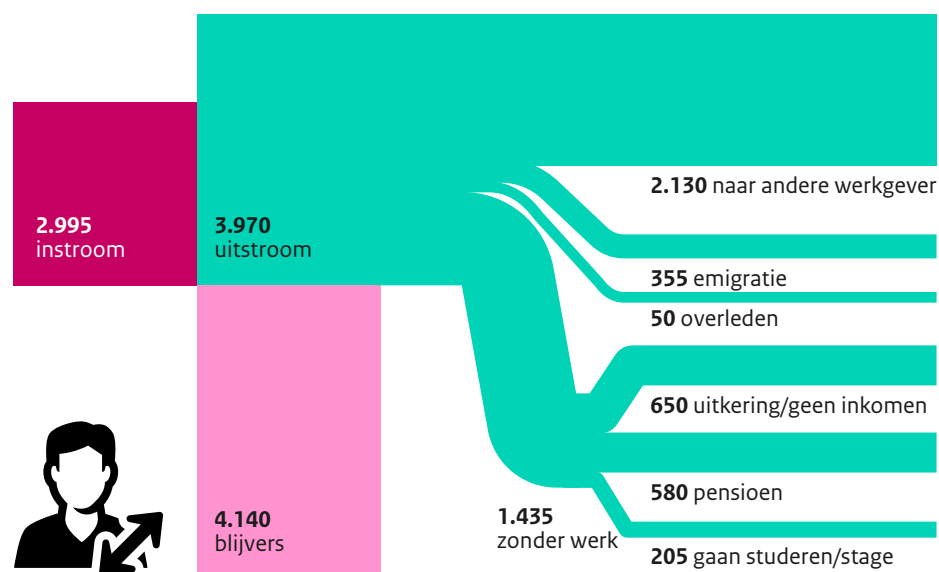
Bron: CBS Maatwerk 2017

Het aantal zelfstandigen in de gehele economie nam tussen 2010 en 2015 toe met 17,3 procent. In de culturele en creatieve sector is dat 27,7 procent. De ontwikkeling in de subsectoren is ongeveer gelijk.

Voor een totaalbeeld van de werkgelegenheid kan het aantal banen niet worden opgeteld bij het aantal zelfstandigen, omdat er overlap is: wie een baan heeft kan daarnaast werken als zelfstandige. Uit een **analyse door het CBS** van de groep zelfstandigen blijkt dat in 2015 20 procent van hen naast hun zelfstandige beroepspraktijk nog één of meerdere banen heeft. In de culturele en creatieve sector is dat gemiddeld 26 procent. Het overgrote deel van deze banen (85 procent) ligt buiten de sector. Wie werkt als zelfstandige en daarnaast een baan heeft, heeft die baan dus hoofdzakelijk buiten de culturele en creatieve sector.

Werkgelegenheid bij de rijksgesubsidieerde instellingen

In 2013 gingen de bezuinigingen op de culturele basisinfrastructuur feitelijk in. Het CBS heeft de gevolgen voor het aantal banen bij structureel gesubsidieerde instellingen (door de cultuurfondsen van het Rijk en OCW) in kaart gebracht. Uit de analyse blijkt dat het aantal banen is afgenomen van 8.110 in 2010 tot 7.135 in 2015. Dit is een afname van 12 procent. In voltijdsequivalenten (vte) bedroeg de afname 14 procent. Dit is vergelijkbaar met de ontwikkeling in de gehele culturele en creatieve sector. De ontwikkeling van het arbeidsvolume bij de rijksgesubsidieerde instellingen volgt ongeveer hetzelfde patroon als de bredere categorie kunst en erfgoed: een vrij scherpe afname tussen 2010 en 2013 en vanaf dan stabilisering (zie figuur 14).

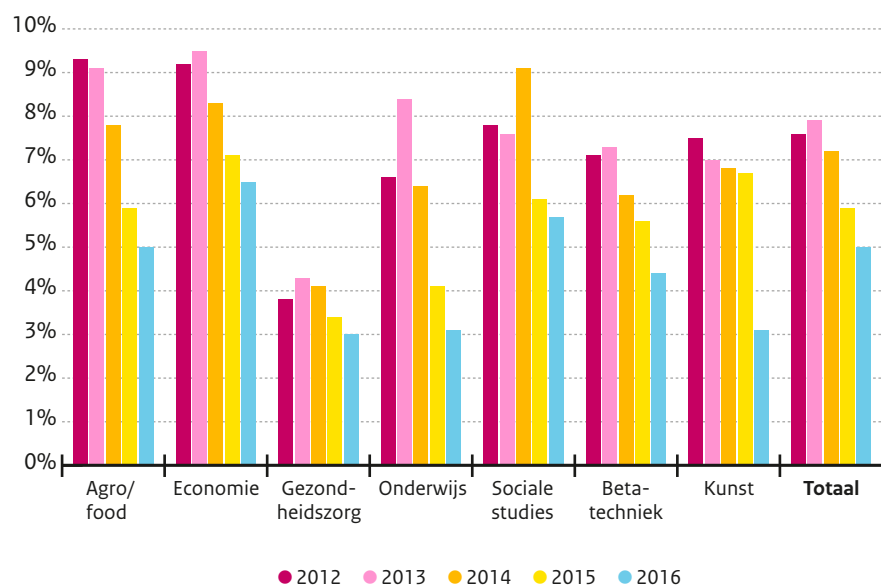
Figuur 16 Wat is er gebeurd met de medewerkers gebeurd tussen 2010 en 2015?*Mutatie rijksgesubsidieerde instellingen*

Bron: CBS Maatwerk 2017

Het stroomschema in figuur 16 brengt in kaart wat er met medewerkers is gebeurd die zijn uitgestroomd bij de rijksgesubsidieerde instellingen tussen 2010 en 2015. In 2010 waren er 8.110 banen (in de figuur de som van de 3.970 uitstromers en de 4.140 blijvers). In 2015 was dat aantal verminderd naar 7.135 (in de figuur de som van de 2.995 instromers en de 4.140 blijvers). 54 procent van de uitstromers gaat aan de slag bij een andere werkgever. Uit de **Meta-analyse ondernemerschap BIS instellingen** blijkt dat relatief veel instellingen in hun subsidieaanvraag voor de periode 2017-2020 aangeven meer personeel in (vaste) dienst te willen nemen.^{xvi}

De aansluiting van creatieve opleidingen op de Arbeidsmarkt

Twee indicatoren voor de aansluiting van creatieve opleidingen op de arbeidsmarkt zijn de werkloosheid en de uitkeringsafhankelijkheid. De informatie over werkloosheid komt uit **de HBO-monitor** en beziet de werkloosheid ongeveer anderhalf jaar na afstuderen (figuur 17). Het CBS materiaal biedt gelegenheid ontwikkelingen in de uitkeringsafhankelijkheid van afgestudeerden langer in de tijd te volgen (figuur 18).

Figuur 17 Werkloosheid anderhalf jaar na afstuderen, voltijdstudenten per sector, 2012-2016

Bron: HBO Monitor 2016

De werkloosheid anderhalf jaar na afstuderen onder afgestudeerden van het hbo is afgenomen van 7,6 procent in 2012 naar 5 procent in 2016. De werkloosheid onder afgestudeerden van het kunstvakonderwijs is gedaald van 7,5 procent in 2012 tot 6,7 procent in 2015, en in 2016 zelfs bijna gehalveerd tot 3,1 procent. Met opleidingen voor gezondheidszorg en onderwijs behoort het kunstvakonderwijs tot de opleidingen met de laagste werkloosheid anderhalf jaar na afstuderen. Binnen het kunstvakonderwijs zijn wel grote verschillen.^{xvii}

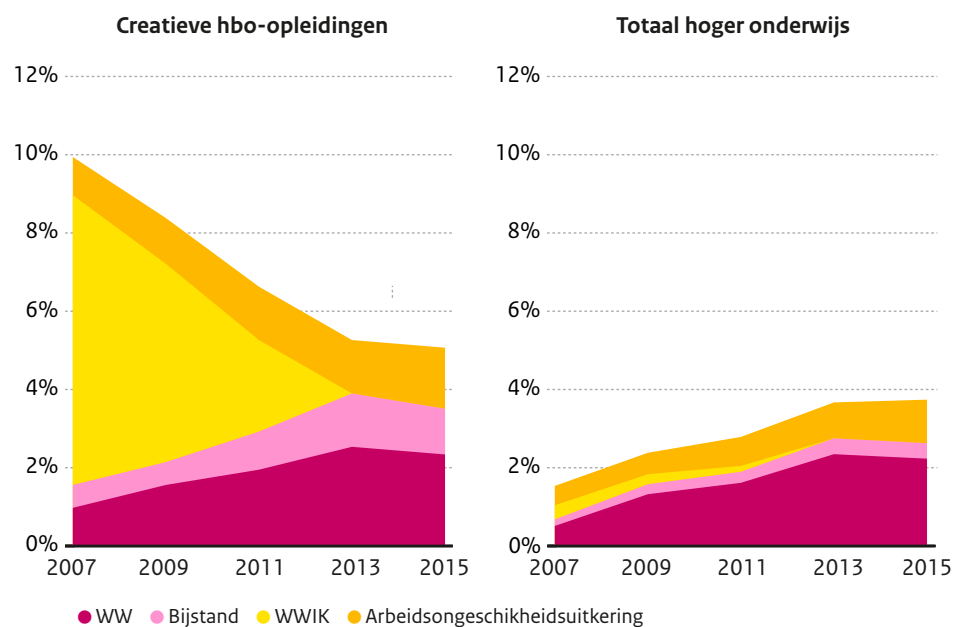
Mogelijk zijn deze cijfers mede beïnvloed door het **Sectorplan Kunstvakonderwijs 2012-2015** dat was bedoeld om de kwaliteit van het kunstvakonderwijs te versterken. Het plan behelsde maatregelen in de sfeer van samenwerking en profilering van instellingen, kwaliteitsverbetering van het onderwijs, maar ook afspraken over de reductie van de instroom bij een aantal bacheloropleidingen. Zo stroomden bij autonome beeldende kunst en vormgeving gezamenlijk 14 procent minder studenten in en bij muziek 12 procent. Vanaf studiejaar 2011-2012 zijn de hogescholen begonnen met de reductie van het aantal ingeschreven studenten.^{xviii} In de komende jaren zal deze reductie van de instroom, gecombineerd met de andere maatregelen, z'n invloed kunnen hebben op de aansluiting op de arbeidsmarkt.

Uitkeringsafhankelijkheid afgestudeerden creatieve opleidingen

Figuur 18 geeft op basis van CBS-gegevens een beeld van de uitkeringsafhankelijkheid van afgestudeerden aan creatieve hbo-opleidingen vergeleken met alle afgestudeerden in het hoger onderwijs (hbo en wo tezamen). Het gaat om uitkeringen voor werkloosheid (WW), bijstand, arbeidsongeschiktheid (AO) en de Wet Werk en Inkomen Kunstenaars (WWIK, afgeschaft in 2012).¹⁶ De lichter afstudeerders uit 2006 wordt gevolgd in de periode 2007-2015.

¹⁶ De WWIK had als doel kunstenaars met onvoldoende middelen van bestaan te ondersteunen bij het (weer) opbouwen van een renderende beroepspraktijk. Kunstenaars die voldeden aan de criteria konden binnen een periode van 10 jaar maximaal 4 jaar lang een dergelijke uitkering aanvragen, ter hoogte van 70% van de bijstandsuitkering, met de mogelijkheid bij te verdienen tot 125% van het bijstandsniveau. De WWIK is afgeschaft vanaf 1 januari 2012 (met een overgangperiode tot 1 juli 2012).

Figuur 18 Aandeel uitkeringsontvangers onder afgestudeerden naar type uitkering, cohort 2006, 2007-2015

Bron: CBS, Monitor Kunstenaars en afgestudeerden aan creatieve opleidingen 2017

Figuur 18 laat zien dat het aandeel afgestudeerden aan creatieve hbo-opleidingen dat een uitkering ontvangt afneemt met de tijd. Zo ontving in 2007 nog bijna 10 procent van de afgestudeerden aan creatieve hbo-opleidingen een uitkering (waarvan ruim 7 procent WWIK), tegenover iets meer dan 5 procent in 2015. De afschaffing van de WWIK in 2012 heeft geleid tot een lichte toename van het aandeel afgestudeerden met een WW- of een bijstandsuitkering. Het totale aandeel afgestudeerden met een uitkering blijft echter onder het niveau van 2007. Bij de totale groep afgestudeerden aan het hoger onderwijs stijgt het aandeel personen dat een uitkering ontvangt in de periode 2007-2015 van 1,5 procent naar bijna 4 procent. Het verschil in uitkeringsafhankelijkheid tussen de twee groepen wordt dus kleiner na de afschaffing van de WWIK.^{xi}

Inkomenspositie kunstenaars en afgestudeerden van creatieve opleidingen

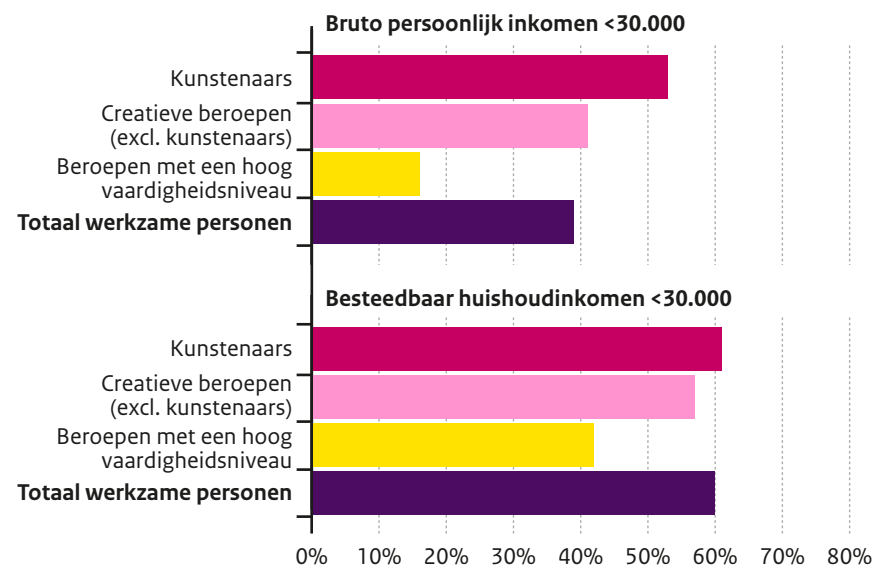
Er is de afgelopen jaren meermaals onderzoek gedaan naar de inkomenspositie van kunstenaars. Na de **Arbeidsmarktverkenning** in 2016 brachten SER en Raad voor Cultuur in mei 2017 het advies **Passie gewaardeerd** uit. Op basis van de meest recente CBS Monitor Kunstenaars en afgestudeerden aan creatieve opleidingen geven we een beeld van ontwikkelingen op het gebied van het inkomen van afgestudeerden. Steeds weer blijkt dat kunstenaars en afgestudeerden van creatieve opleidingen gemiddeld een lager inkomen hebben dan werkenden in andere beroepen. Als verklaring wordt vaak de hoge intrinsieke motivatie van kunstenaars genoemd en de bereidheid om tegen een lage vergoeding te werken.^{xx}

De CBS monitor belicht de inkomenspositie van “kunstenaars” langs twee wegen: door bevraging van de *beroepsbeoefenaren* (enquête beroepsbevolking) en via *afgestudeerden* aan creatieve opleidingen. Deze groepen overlappen elkaar niet volledig omdat niet iedereen die zichzelf kunstenaar noemt ooit een creatieve opleiding heeft gevolgd. Het kunstenaarschap is geen beschermd beroep, zoals notaris of arts. Omgekeerd heeft niet iedereen die een creatieve opleiding heeft gevolgd ook een kunst- of ander creatief beroep.^{xxi}

Het inkomen van kunstenaars

Het CBS hanteert twee typen van inkomen, die beide inzicht geven in het inkomen van de Nederlandse beroepsbevolking: het ‘persoonlijk bruto inkomen’ en het ‘gestandaardiseerd besteedbaar huishoudensinkomen’. Deze soorten inkomen verschillen van elkaar: bruto versus netto, persoonlijk versus huishouden, absoluut versus gestandaardiseerd.¹⁷ De hoogte van de bedragen kan daarom niet vergeleken worden. Wel zijn beide soorten inkomen bruikbaar om de kunstenaars te vergelijken met andere groepen in de werkzame bevolking. Dat is in beeld gebracht in figuur 19.

Figuur 19 Percentage werkzame personen en huishoudens lager dan 30.000 euro naar soort beroep, 2014¹⁸

Bron: CBS, Monitor kunstenaars en afgestudeerden van creatieve opleidingen 2017

¹⁷ Het ‘persoonlijk bruto inkomen’ is de som van het inkomen uit arbeid, een eigen onderneming en de inkomensverzekeringen en sociale voorzieningen van de persoon. Het gaat om het bruto inkomen, de (sociale) premies en belastingen zijn hier nog niet van afgehaald. Het ‘gestandaardiseerd besteedbaar huishoudinkomen’ is het bruto inkomen van alle leden van het huishouden waartoe de persoon behoort, waar wel de betaalde inkomensoverdrachten, premies en belastingen van zijn afgehaald. Daarnaast is dit inkomensbegrip gestandaardiseerd, wat betekent dat er rekening is gehouden met de omvang en samenstelling van het huishouden. In beide gevallen gaat het om alle soorten inkomen.

¹⁸ Toelichting: het jaar 2014 is berekend als het gemiddelde van de jaren 2013, 2014 en 2015.

Het bedrag van 30.000 in figuur 19 is door het CBS gekozen als een benadering van het modaal bruto persoonlijk inkomen.¹⁹ Het aandeel werkenden met een persoonlijk bruto inkomen onder de 30.000 euro is bij kunstenaars hoger dan bij het totaal aantal werkzame personen en beduidend hoger dan bij het aantal beoefenaren van beroepen met een hoog vaardigheidsniveau.²⁰ Het verschil tussen kunstenaars en de totale werkzame personen verdwijnt vrijwel geheel, en met de andere beroepen met een hoog vaardigheidsniveau gedeeltelijk, als we kijken naar het besteedbaar gestandaardiseerd huishoudinkomen. Dat betekent dat gemiddeld genomen de partner in een dergelijk huishouden het lage inkomen van de kunstenaar compenseert.

Huishoudinkomen van afgestudeerden aan creatieve opleidingen

Om zicht te krijgen op de ontwikkeling van inkomens op de langere termijn heeft het CBS in de recente monitor een beeld gegeven van de huishoudensinkomens van de verschillende lichten afgestudeerden. De CBS data maken het mogelijk afgestudeerden tot ruim twee decennia in de tijd na het afstuderen te volgen. Hier is gekeken naar het percentage

huishoudens met een laag inkomen.²¹ Het gaat hier opnieuw om het gestandaardiseerd besteedbaar huishoudinkomen. Daarbij telt het inkomen van alle leden van het huishouden mee, mogelijk ook de ouders van de afgestudeerde als die nog thuis woont.

In het hoger onderwijs zijn de verschillen het grootst: afgestudeerden aan een creatieve hbo-opleiding maken een jaar na afstuderen drie keer zo vaak deel uit van een huishouden met een laag inkomen dan de totale groep afgestudeerden in het hoger onderwijs. Hoewel de percentages na verloop van tijd lager worden, blijven de verschillen tussen de groep met een creatieve hbo-opleiding en de totale groep afgestudeerden in het hoger onderwijs groot. Ook bij de mbo-opleidingen maken afgestudeerden in een creatieve richting vaker deel uit van een huishouden met een laag inkomen. De verschillen met de totale groep mbo-afgestudeerden zijn hier wel kleiner.^{xxii}

Kortom, zowel bij kunstenaars als bij afgestudeerden van creatieve opleidingen zijn de persoonlijk inkomens relatief laag ten opzichte van andere beroepsgroepen. Bij de kunstenaars tempert het gezinsinkomen deze verschillen, terwijl dit voor de afgestudeerden minder het geval lijkt te zijn.

¹⁹ In 2007 bedroeg het modaal inkomen voor personen 30 duizend euro. In 2015 bedroeg het modaal inkomen voor personen 35,5 duizend euro. Zie voor een technische toelichting het **CBS**.

²⁰ Het vaardigheidsniveau geeft aan hoeveel kennis en kunde er nodig is voor een goede uitoefening van een beroep. Er wordt onderscheid gemaakt in vier niveaus, waarbij 1 het laagste is en 4 het hoogste.

²¹ Om te bepalen of een huishouden een laag inkomen heeft, wordt het besteedbaar inkomen van een huishouden (exclusief gebonden overdrachten zoals huursubsidie/huurtoeslag) omgerekend tot het gestandaardiseerde inkomen. De grens van een laag inkomen komt ongeveer overeen met de koopkracht van een bijstandsuitkering. Daarbij is uitgegaan van het bijstandsniveau voor een alleenstaande in 1979, voor de jaren daarna steeds aangepast met het prijsindexcijfer voor de gezinsconsumptie. *Monitor kunstenaars en afgestudeerden van creatieve opleidingen 2017*, Den Haag: CBS, 2017 hoofdstuk 3.

OVERHEIDS- UITGAVEN AAN CULTUUR

Overheidsfinanciering vormt één van de inkomstenbronnen voor de culturele en creatieve sector. Financiering van cultuur door het rijk, de provincies en gemeenten raakt alle facetten van de culturele praktijk en alle typen beoefenaars en instellingen; direct via subsidies of indirect via investeringen in voorzieningen en infrastructuur. Alle drie de overheidslagen kennen een autonoom cultuurbeleid met een eigen geldstroom, maar kennen daarin ook een taakverdeling. We beschrijven de omvang en ontwikkelingen in de uitgaven aan cultuur door het rijk, provincies en gemeenten.

Overheidsuitgaven aan cultuur door rijk, provincies en gemeenten

De totale overheidsuitgaven aan cultuur bedragen in 2017 circa € 2,8 miljard ²². Hiervan nemen gemeenten met circa 61 procent het grootste deel voor hun rekening. Het aandeel van het rijk bedraagt ongeveer 29 procent en het aandeel van provincies 10 procent. Het aandeel van de verschillende overheidslagen in de totale uitgaven blijft stabiel, terwijl de oorspronkelijke taakverdeling aan verandering onderhevig is.

Deze taakverdeling tussen de overheidslagen is gebaseerd op de afspraken die zijn vastgelegd in het **Algemeen Kader Interbestuurlijke Verhoudingen Cultuur tussen OCW, IPO en VNG** ²³ en ziet er in grote lijnen als volgt uit:

- Het rijk ondersteunt instellingen van (inter)nationale betekenis via de landelijke basisinfrastructuur cultuur en de cultuurfondsen. Het heeft verder verantwoordelijkheid ten aanzien van het behoud van de rijkscollectie, instandhouding van rijksmonumenten, cultuureducatie, het bibliotheekstelsel en archiefvoorzieningen.
- Provincies zijn verantwoordelijk voor bovengemeentelijke coördinatie op regionaal

niveau en de financiering van provinciale collecties. In sommige gevallen ondersteunen provincies ook het cultuuraanbod.

- Gemeenten zijn verantwoordelijk voor accommodaties van culturele instellingen en voor de financiering van het beheer van gemeentelijke collecties. Zij subsidiëren lokaal aanbod, podia, bibliotheken, muziekscholen en financieren van het beheer van gemeentelijke musea.

Rijksuitgaven aan cultuur

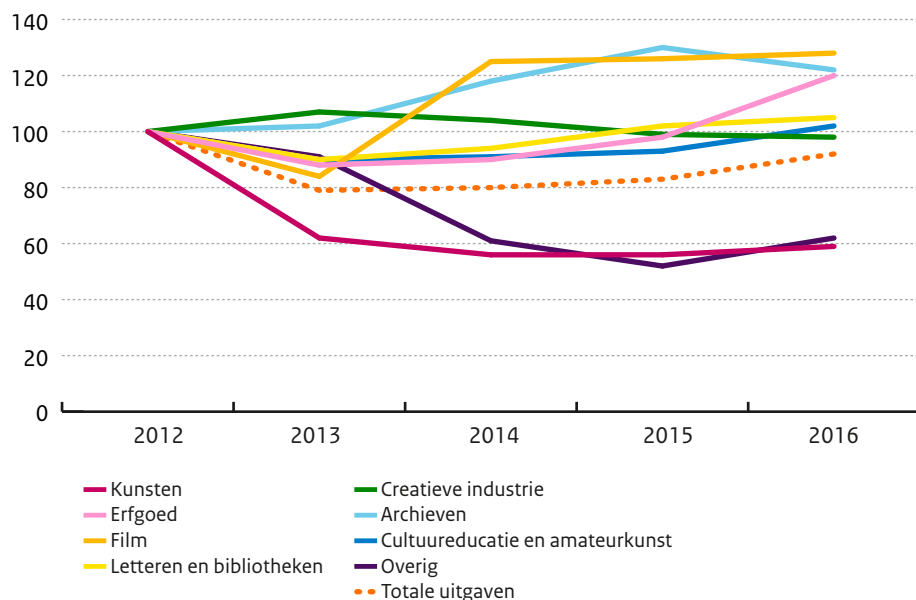
In 2016 besteedde de Rijksoverheid via de **cultuurbegroting (OCW, artikel 14)** ²⁴ 839²² miljoen euro aan cultuur. Figuur 20 toont de ontwikkeling van de totale uitgaven en de uitgaven per sector tussen 2012 en 2016. Het betreft bruto uitgaven, ongecorrigeerd voor inflatie. Tussen 2012 en 2013 nemen de totale uitgaven met 21 procent af. Deze daling is een direct gevolg van de bezuinigingen van het Kabinet-Rutte I.

De ontwikkeling van de uitgaven verschilt per sector. De uitgaven aan de kunsten dalen tussen 2012 en 2013 sterk, waarna deze stabiel blijven. Ook bij de film is er aanvankelijk sprake van een daling, maar vanaf 2014 stijgen de uitgaven alsnog door de extra 20 miljoen euro per jaar voor de **cash rebate regeling** ²⁵. Verder is vanaf 2013 geïnvesteerd in de **archieffector** ²⁶ via het Nationaal Archief. De aanzienlijke stijging binnen de erfgoedsector kan met name worden verklaard door begrotingstechnische wijzigingen en door de **aankoop van twee portretten van Rembrandt** ²⁷ samen met Frankrijk in 2016. Tussen 2015 en 2016 stijgen de uitgaven met bijna 82 miljoen euro.

²² De (optelling van de) totaalbedragen uit Figuur 20 zijn niet rechtstreeks vergelijkbaar met de totaalbedragen uit de tabel Budgettaire gevolgen van beleid in de jaarverslagen van OCW. Zie ocwincijfers.nl ²⁸ voor verdere toelichting.

In 2016 is **eenmalig 10 miljoen euro** vrijgemaakt voor instellingen en fondsen die deel uitmaken van de culturele basisinfrastructuur. Deze investering is in verschillende sectoren gebruikt om een impuls te geven aan festivals bij de cultuurfondsen, talentontwikkeling in de regio en cultuureducatie. Een meer gedetailleerde beschrijving van de uitgaven is te vinden in de **jaarverslagen van OCW**.

Figuur 20 Ontwikkeling bruto rijksuitgaven aan cultuur, 2012-2016 (indexcijfers 2012=100)

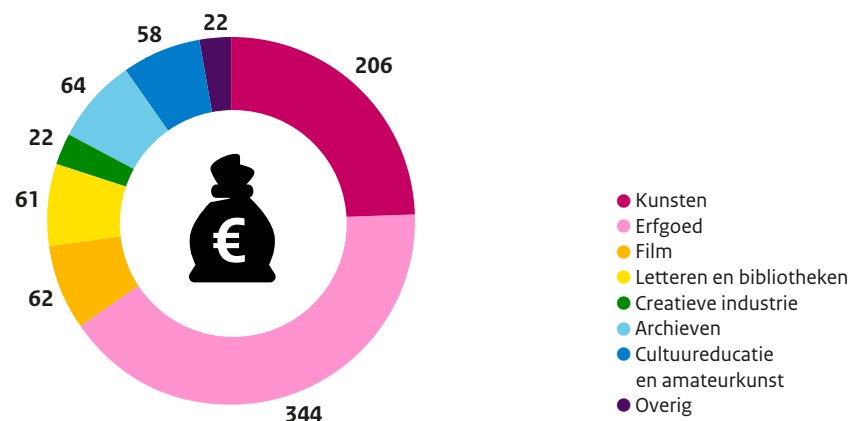

Bron: Jaarverslag 2016 OCW, begrotingsartikel 14

Uitgaven per sector 2016

Figuur 21 geeft per sector inzicht in de uitgaven aan cultuur in 2016 via de cultuurbegroting van OCW. In 2016 wordt het grootste deel van uitgaven (41 procent) besteed aan het beheer en behoud van musea en de monumentenzorg. Als we de uitgaven corrigeren voor de aankoop van de Rembrandts, zou het aandeel 35 procent zijn. Een kwart van de uitgaven aan cultuur ging naar de kunsten. Daaronder vallen de beeldende kunsten en de podiumkunsten.

Figuur 21 OCW-uitgaven aan cultuur, naar sector (bedragen in miljoenen euro's)

Bron: Jaarverslag 2016 OCW, begrotingsartikel 14

Uitgaven aan cultuur buiten de cultuurbegroting

Naast de 839 miljoen euro die via de cultuurbegroting aan cultuur wordt uitgegeven, zijn er uitgaven aan cultuur via andere onderdelen op de OCW-begroting of via andere departementen. Zo worden via de **mediabegroting** (OCW, artikel 15) instellingen gesubsidieerd die zowel raakvlak hebben met de Nederlandse omroepen als met het kunst- en erfgoedbeleid.

Voorbeelden hiervan zijn het Muziekcentrum voor de Omroep en het Instituut voor Beeld en Geluid. Ook musea die door andere departementen worden gesubsidieerd en de uitgaven van het Ministerie van Buitenlandse Zaken **voor internationaal cultuurbeleid** zijn niet meegenomen in het totaal.

De overheid ondersteunt de culturele en creatieve sector niet alleen direct via uitgaven, maar ook via fiscale- en garantieregelingen. De regeling aftrek voor kosten van monumentenwoningen, de Geefwet en het verlaagd BTW-tarief op cultuuruitingen zijn voorbeelden van fiscale regelingen. Exacte cijfers van het gebruik van deze fiscale regelingen zijn niet te geven, maar worden door het Ministerie van Financiën op ruim 900 miljoen geraamd . Bijzondere tentoonstellingen met bruiklenen uit het buitenland worden door de rijksoverheid ondersteund met de **indemniteitsregeling** . Deze regeling zorgt voor een korting op de verzekeringspremie en staat open voor alle musea in Nederland. De rijksoverheid draagt risico voor maximaal 300 miljoen euro per jaar in geval van calamiteiten.

Subsidies via de culturele basisinfrastructuur

De culturele basisinfrastructuur (BIS) bestaat uit de culturele instellingen die op grond van de **Regeling op het specifiek cultuurbeleid** een vierjaarlijkse instellingssubsidie ontvangen. Daarnaast zijn er zes cultuurfondsen die sectoraal zijn georganiseerd en via kortlopende en meerjarige subsidieregelingen activiteiten, kunstenaars en instellingen ondersteunen.

Tabel 3 geeft een overzicht van het aantal meerjarige subsidies in drie subsidieperiodes. Voor de fondsen betreft het alleen een overzicht van de meerjarige subsidies. De cultuurfondsen verstrekken naast meerjarige subsidie ook project- en programmeringssubsidies. Deze subsidies zijn niet opgenomen in onderstaande tabel.

Tabel 3 Totaal aantal meerjarige subsidies door OCW en de cultuurfondsen in de perioden 2009-2012, 2013-2016 en 2017-2020 (bedragen in miljoenen euro's)

	2009-2012 ^a		2013-2016 ^a		2017-2020	
	Aantal subsidies	€	Aantal subsidies	€	Aantal subsidies	€
BIS	172	411,1	82	329,8	91	345,2 ^b
Totaal cultuurfondsen	174	46,8	148	38	194	42,0
Fonds voor Cultuurparticipatie	26	5,0	18	3,0	29	3,8
Mondriaan Fonds	27	2,3	26	2,6	28	2,8
Nederlandse Filmfonds	-	-	3	0,8	3	0,3
Nederlandse Letterenfonds	3	0,2	8	1,2	13	1,4
Stimuleringsfonds voor de Creatieve Industrie	-	-	11	3,0	15	3,4
Fonds Podiumkunsten	118	39,2	82	27,4	106 ^c	30,3
Totaal	346	457,8	230	367,8	285	€ 387,2

a Voor de periode 2009-2012 en 2013-2016 wordt het laatste jaar als meetmoment gebruikt.²³

b Het totaalbedrag voor de BIS is inclusief de subsidie die musea via de Erfgoedwet voor huisvesting en collectiebeheer krijgen. Het gaat om 82 subsidies aan 80 instellingen.

c Het Fonds Podiumkunsten heeft hiernaast nog eenjarige subsidies toegekend aan 37 instellingen.

Bron: gegevensbank OCW

²³ Gedurende een periode van vier jaar kan het aantal instellingen veranderen door bijvoorbeeld fusies. Dit heeft invloed op het totale subsidiebudget, net als loon- en prijsindexaties.

Het totaalbedrag aan subsidies is in de periode 2013-2016 met 20 procent afgenomen ten opzichte van de periode daarvoor. Het aantal subsidies is afgenomen met 34 procent. De rijksoverheid heeft met ingang van 2013 200 miljoen euro bezuinigd op cultuur, waarvan 125 miljoen euro op de BIS. Dit had een kleinere BIS en minder subsidie voor de cultuurfondsen tot gevolg. Een deel van de instellingen die in 2009-2012 nog onderdeel uitmaakte van de BIS, kreeg in 2013-2016 subsidie van de rijkscultuurfondsen. In **de aanbiedingsbrief aan de Tweede Kamer** [🔗](#) en in **de publicatie Cultuur in Beeld 2014** [🔗](#) zijn de gevolgen van de bezuinigingen op het aantal instellingen terug te lezen.

In 2017, het eerste jaar van de subsidieperiode 2017-2020, ontvangen 285 instellingen een meerjarige subsidie met een totaalbudget van 387,2 miljoen euro. Het aantal instellingen is ten opzichte van de periode 2013-2016 met bijna een kwart toegenomen, het totale subsidiebudget neemt veel minder sterk toe (5 procent). Via de BIS worden in 2017 negen subsidies meer verleend dan in de periode 2013-2016.²⁴ Ook is het subsidiebudget toegenomen; er zijn extra middelen vrijgemaakt én er hebben wat verschuivingen in budget en instellingen plaatsgevonden van de fondsen naar de BIS.

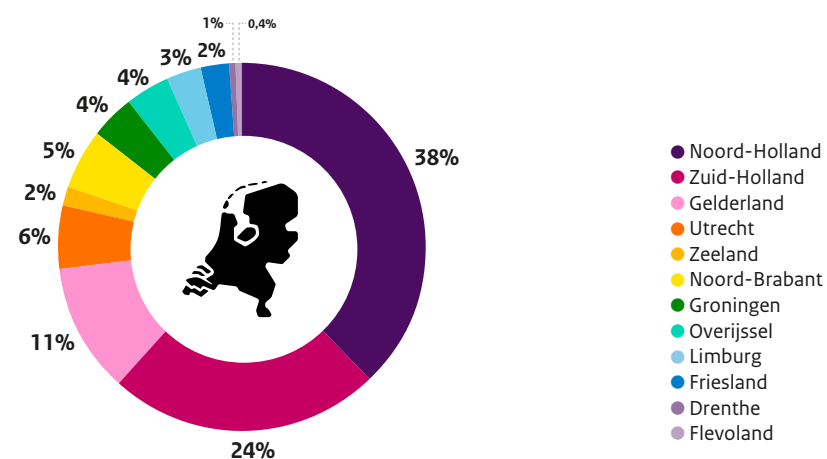
Bij de cultuurfondsen zien we vanaf 2017 bij bijna alle fondsen een toename van het aantal instellingen. De fondsen hebben in de periode 2017-2020 extra middelen toegekend gekregen. De stijging van het aantal instellingen (31 procent) is echter hoger dan de stijging van het totale subsidiebudget (11 procent).

²⁴ Dit zijn subsidies voor vier festivals, drie productiehuizen, één orkest, één jeugdtheatergezelschap en één postacademische instelling; één museum ontvangt geen subsidie meer via de BIS.

Spreiding van rijksuitgaven aan cultuur

De volgende figuur vat de spreiding van middelen over de provincies samen. Het gaat om uitgaven aan de BIS (inclusief de meerjarige subsidies via de cultuurfondsen), onderhouds- en restauratiemiddelen voor monumenten, Regionale Historische Centra (RHC's) en de matchingsbedragen Cultuureducatie met Kwaliteit in het primair onderwijs. Deze uitgaven beslaan 60 procent van de totale rijksuitgaven aan cultuur. De verdeling van de uitgaven is voor een belangrijk deel een weergave van de standplaats van musea met een rijkscollectie, rijksmonumenten en cultuurinstellingen met een (inter)nationaal bereik.

Figuur 22 Spreiding van rijksuitgaven aan cultuur; aandeel per provincie in 2016 [🔗](#)

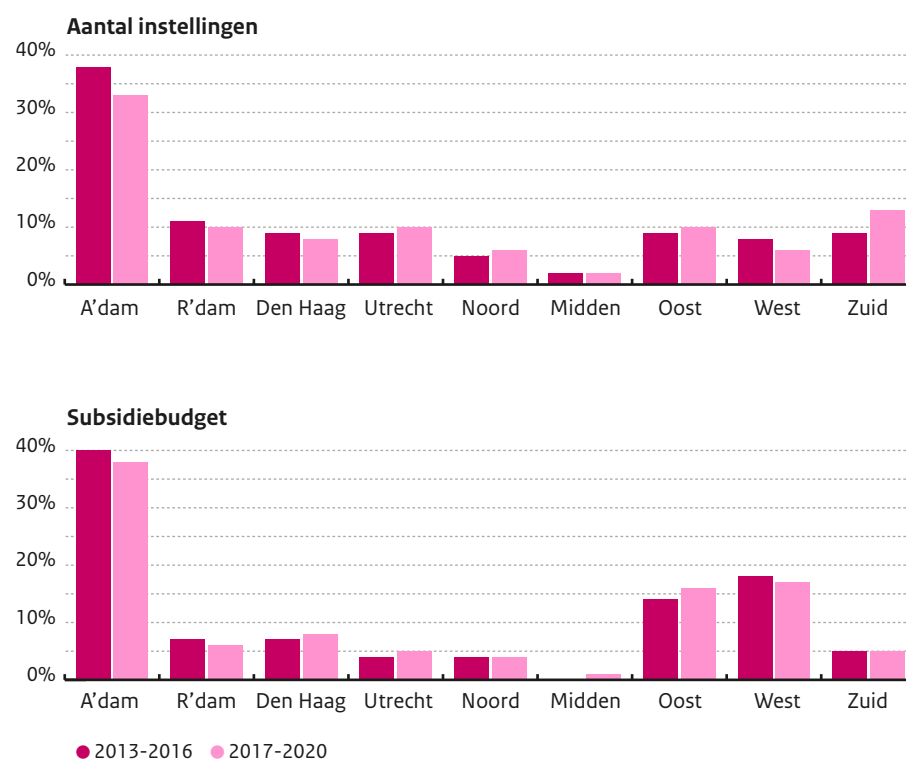
Jaarverslag 2016 OCW, begrotingsartikel 14

Voor het aanbod dat via de BIS of de cultuurfondsen wordt gesubsidieerd zijn de mate van spreiding van de standplaats van een instelling en de locatie van activiteiten belangrijke indicatoren. In figuur 4 van deze publicatie is de spreiding van de uitvoeringen door BIS- en fondsinstellingen in beeld gebracht. In de volgende figuren tonen we de spreiding van de standplaats van instellingen die onderdeel uitmaken van de BIS of die meerjarige subsidie krijgen van de cultuurfondsen. We vergelijken de spreiding in twee subsidieperiodes, namelijk van 2013-2016 en 2017-2020.

Het grootste deel van de subsidies gaat naar instellingen in Amsterdam. Dit is onder meer toe te schrijven aan het feit dat er een aantal instellingen met (inter)nationaal bereik in de hoofdstad gevestigd zijn, zoals het Rijksmuseum en de Nationale Opera & Ballet.

In de subsidieperiode 2017-2020 neemt het aantal instellingen in de G4 wel af ten opzichte van de periode daarvoor; naar verhouding worden in deze subsidieperiode minder instellingen in de vier grote steden gesubsidieerd en meer in het zuiden en oosten. De spreiding van subsidie verschuift ook licht van de grote steden naar de regio.

Figuur 23 Spreiding van het aantal instellingen en het subsidiebudget meerjarig gesubsidieerde instellingen door cultuurfondsen en OCW, 2013-2016 en 2017-2020

Bron: gegevensbank OCW

Uitgaven aan cultuur door provincies

Op basis van gegevens van het CBS, bedragen de uitgaven aan cultuur door de provincies in 2017 246,9 miljoen euro; gemiddeld wordt er per inwoner 14 euro uitgegeven.^{xxiii}

Het is niet mogelijk om een eenduidig beeld te geven van de ontwikkeling van de provinciale uitgaven. Oorzaak hiervan is dat de afgelopen jaren meerdere keren een definitiewijziging is geweest waardoor de gegevens niet goed op elkaar aansluiten. Ook geven deze CBS-gegevens geen beeld van de *volledige* cultuuruitgaven, omdat uitgaven aan bibliotheken en cultuureducatie onder andere begrotingsposten worden geboekt. In tabel 4 zijn de totale uitgaven aan cultuur weergegeven, evenals de gemiddelde bedragen per inwoner.²⁵

Om meer zicht te krijgen in de uitgaven van provincies heeft OCW dit jaar een aanvullende uitvraag gedaan, met het verzoek om de totale cultuuruitgaven verder te specificeren. Van de provincies die op deze oproep hebben gereageerd, wordt in figuur 24 een beeld gegeven van de uitgaven per sector.²⁶ Cultureel erfgoed en bibliotheken vormen het grootste deel van de totale uitgaven. Dit is verklaarbaar vanuit de wettelijke taken die provincies hebben op deze terreinen. Daarnaast zien we dat er een groot verschil is tussen de provincies, bijvoorbeeld in de aandacht voor podiumkunsten of cultuureducatie.

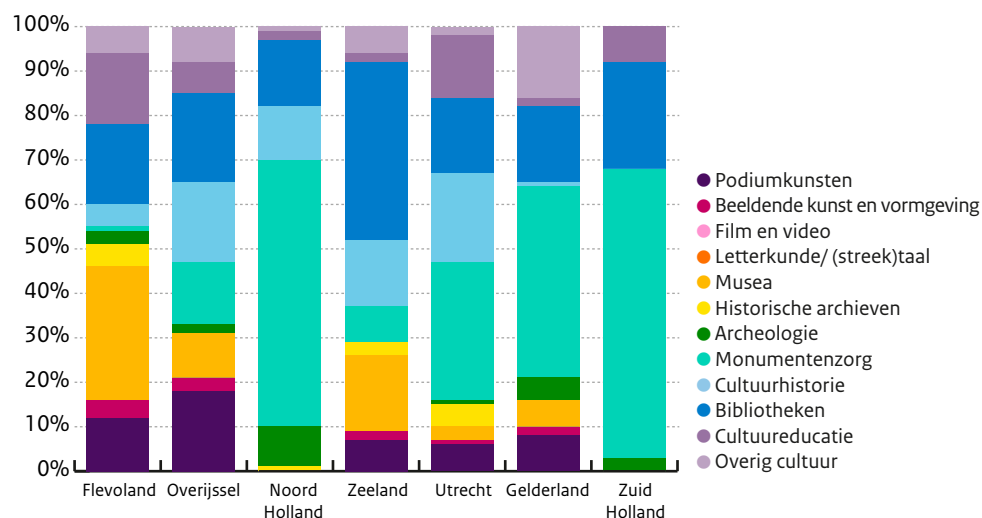
Tabel 4 Provinciale uitgaven aan cultuur, 2017

	Totale uitgaven in mln. euro's	Uitgaven per inwoner
Flevoland	4,3	11
Overijssel	11,8	10
Noord-Holland	10,8	4
Zeeland	10,1	27
Gelderland	41	20
Utrecht	18	14
Zuid-Holland	16,1	4
Noord-Brabant	45	18
Limburg	39	35
Groningen	11	19
Friesland	22,9	35
Drenthe	16,8	34
Totaal provincies	246,9	14

Bron: CBS

²⁵ Hierin zijn de uitgaven aan musea, letterkunde en talen, instandhouding, restauratie en herbestemming van monumenten en bevordering van kunsten (beeldende kunst, podiumkunsten) opgenomen.

²⁶ Op de website ocwincijfers.nl zijn meer analyses te vinden van de provinciale cultuuruitgaven. Deze worden bijgewerkt wanneer er meer gegevens binnen zijn van de provincies.

Figuur 24 Provinciale uitgaven aan cultuur per sector, 2017

Bron: Opgave provincies september 2017, bewerking OCW

Uitgaven aan cultuur door gemeenten

Gemeenten geven in 2017 gezamenlijk ruim 1,7 miljard euro uit aan cultuur.^{xxiv} Per inwoner is dit gemiddeld 101 euro. Ook voor de gemeentelijke uitgaven geldt dat het door meerdere trendbreuken in de afgelopen jaren niet mogelijk is om de ontwikkeling van gemeentelijke uitgaven aan cultuur te presenteren. In **Cultuur in Beeld 2016** is de ontwikkeling van de uitgaven door gemeenten tot en met 2015 opgenomen. Hieruit blijkt dat de cultuuruitgaven per inwoner tussen 2010 en 2015 zijn afgenomen.

Tabel 5 Totale uitgaven cultuur G9, aantal meerjarige subsidies en bijbehorend subsidiebudget

	Totale uitgaven aan cultuur in 2017 (in mln.)	Totale uitgaven aan cultuur per inwoner in 2017	Aantal meerjarige subsidies 2016	Meerjarige subsidies 2016 (in mln.)
Amsterdam	125	148	139	81,7
Den Haag	89	169	62	51,5
Rotterdam	120	190	74	86,8
Utrecht	72	210	64	37,0
G4	406	179	339	257
Arnhem	21	136	44	14,8
Eindhoven	30	132	37	25,6
Enschede	18	115	37	20,2
Groningen	37	183	31	20,2
Maastricht	24	196	29	17,8
G9	536	164	517	355,6

Bron: totale uitgaven aan cultuur: opgave gemeenten, aantal inwoners: CBS, meerjarige subsidies: gegevensbank OCW

Tabel 5 toont een aantal gegevens met betrekking tot de gemeentelijke uitgaven aan cultuur van de G9²⁷. De tabel toont de totale uitgaven aan cultuur per gemeente op basis van de eigen begrotingen voor het jaar 2017. In dit bedrag zijn ook de uitgaven aan bibliotheken, archieven en cultuureducatie en bijdragen aan lokale pers en media opgenomen.

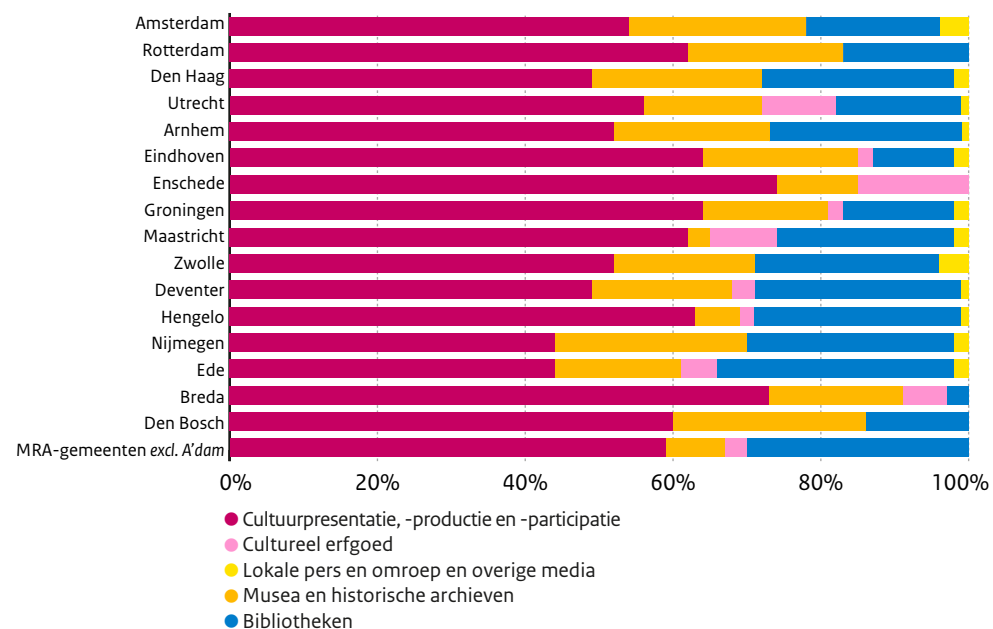
²⁷ Amsterdam, Rotterdam, Den Haag, Utrecht, Arnhem, Eindhoven, Enschede, Groningen en Maastricht.

Daarnaast bevat de tabel gegevens over het bedrag dat per inwoner aan cultuur wordt uitgegeven. In de laatste twee kolommen wordt het aantal meerjarige subsidies en het subsidiebedrag weergegeven. Deze gegevens zijn afkomstig uit de gegevensbank OCW.²⁸

Dit jaar is aan de G9 en de overige gemeenten die binnen een **Cultuurconvenantsregio 2017-2020** vallen, gevraagd om een opgave van de totale uitgaven aan cultuur en een specificatie naar sector. De volgende figuur geeft een overzicht van uitgaven per taakveld voor het jaar 2017.²⁹ Het betreft een specificatie van de totale begrote uitgaven voor cultuur uit tabel 5.

Gemiddeld gaat bijna 60 procent van de gemeentelijke uitgaven naar cultuurpresentatie, -productie en -participatie. Dit taakveld omvat subsidies aan podiumkunstinstituten, zoals podia, gezelschappen en festivals en kunst- en cultuureducatie. Aan bibliotheken en musea wordt gemiddeld bijna 20 procent van het budget uitgegeven. Dit is in lijn met de verantwoordelijkheid die zij hebben op deze terreinen. Uit de figuur is af te lezen dat er tussen gemeenten verschil zit in de verdeling van de middelen.

Figuur 25 Begrotingen 2017, totale uitgaven aan cultuur gemeenten naar taakveld³⁰

Bron: Opgave gemeenten, september 2017

²⁸ Het rijk heeft in samenwerking met de rijkscultuurfondsen en de G9 een gegevensbank ontwikkeld. Betrokken partijen vullen de gegevensbank met informatie uit de jaarverantwoordingen van instellingen die zij meerjarig subsidiëren. De databank is nog in ontwikkeling.

²⁹ Op de website ocwincijfers.nl zijn meer analyses te vinden van de gemeentelijke cultuuruitgaven.

³⁰ Metropoolregio Amsterdam bestaat uit meer gemeenten, in deze reeks zijn de cultuuruitgaven van de gemeenten Almere, Haarlem, Haarlemmermeer, Beemster en Purmerend opgenomen. Verder is voor de gemeenten Enschede en Groningen gebruik gemaakt van gegevens die zijn aangeleverd i.h.k.v. een pilot die het CBS heeft uitgevoerd.

LITERATUURLIJST

- **Abbing, H.** | Why are Artists Poor? The exceptional economy of the arts. Amsterdam: Amsterdam University Press 2002.
- **Atelier Tordoir en Regioplan** | Pas de deux? Het ruimtelijk samenspel van cultuur en economie in Nederland: een beleidsverkenning, Amsterdam 2017
- **CBS** | Monitor kunstenaars en afgestudeerden creatieve opleidingen, Den Haag: CBS 2017
- **CBS** | Maatwerk, Werknemers rijks gesubsidieerde instellingen cultuur, 2017.
- **CBS** | Maatwerk, Cultuur in Beeld 2017, 2017.
- **CBS** | CBS Statline, Toerisme. Kernindicatoren Nationale rekeningen. Geraadpleegd op 24 juli 2017 <http://statline.cbs.nl/Statweb/publication/?DM=SLNL&PA=82671NED&D1=a&D2=a&VW=T>
- **Dialogic en APE** | Economische ontwikkelingen in de cultuursector, 2009-2016, 2017
- **Eurostat** | Culture Statistics, edition 2016. Luxemburg: Eurostat 2016.
- **Nederlands Filmfonds** | Film facts and figures 2016
- **iMMovator** | Monitor Creatieve Industrie 2016, Hilversum: Stichting iMMovator 2016.
- **Koninklijke Boekverkopersbond** | Jaarverslag 2016
- **Ministerie van OCW** | Cultuur in beeld 2016. Den Haag: OCW 2017.
- **Paul Postma/APE** | Meta-analyse ondernemerschap BIS-aanvragen 2017-2020, Den Haag 2017
- **Ministerie van OCW** | Jaarverslag 2016 Artikel 14 (Cultuur).
- **NVBF** | Jaarverslag 2016
- **ROA** | Van startende kunstenaar tot gevorderde. De loopbaanontwikkeling van kunstenaars in de eerste vijf jaren na afstuderen. Maastricht: ROA 2017
http://hbomonitor.nl/application/files/9714/9924/1767/ROA_R_2017_6.pdf
- **SCP** | Trends in belangstelling voor cultuur sinds de eeuwwisseling. Een overzicht en analyse van de diverse beschikbare tijdreeksen sinds 1999, Den Haag: SCP (te verschijnen begin 2018).
- **SCP** | Maatwerk, Cultuurbereik en cultuurbeoefening, 2012-2016.
- **Vereniging van Hogescholen** | HBO Monitor. Statistisch Supplementen 2012 t/m 2016.
- **Vereniging van Hogescholen** | Vierde Voortgangsrapportage Sectorplan hbo kunstonderwijs studiejaar 2015-2016, Den Haag: Vereniging van Hogescholen 2016.

BIJLAGE: AFBAKENING CULTURELE EN CREATIEVE SECTOR

De cijfers voor de culturele sector zoals gepresenteerd in hoofdstuk 1, zijn gebaseerd op de gegevens voor de volgende categorieën van de Standaard Bedrijfsindeling (SBI 2008):

Kunsten en erfgoed

Reisinformatie- en reserveerbureaus
Beoefening van podiumkunst
Producenten van podiumkunst
Dienstverlening voor uitvoerende kunst
Schrijven en overige scheppende kunst
Theaters en schouwburgen
Openbare bibliotheken
Kunstuitleencentra
Overige culturele uitleencentra en openbare archieven
Musea
Kunstgalerieën en -expositieruimten
Monumentenzorg
Vriendenkringen op het gebied van cultuur

Media en entertainment

Winkels in boeken
Winkels in audio- en video-opnamen
Uitgeverijen van boeken

Uitgeverijen van kranten
Uitgeverijen van tijdschriften
Overige uitgeverijen (niet van software)
Uitgeverijen van computerspellen
Overige uitgeverijen van software
Productie van films (geen televisiefilms)
Productie van televisieprogramma's
Facilitaire activiteiten voor film- en televisieproductie
Distributie van films en televisieproducties
Bioscopen
Maken en uitgeven van geluidsopnamen
Radio-omroepen
Televisie-omroepen
Persagentschappen
Overige informatievoorziening
Fotografie
Circus en variété

Creatieve zakelijke dienstverlening

Public relationsbureaus
Architectenbureaus
Reclamebureaus
Industrieel design
Organiseren van congressen en beurzen

EINDNOTEN

THEMA 1

- ^I Film facts and figures 2016 p. 29 en p.46 en Economische ontwikkelingen in de cultuursector h2.
- ^{II} Dialogic/APE, Economische ontwikkelingen in de cultuursector h3.
- ^{III} GFK
- ^{IV} Dialogic/APE, Economische ontwikkelingen in de cultuursector h4.
- ^V Dialogic/APE, Economische ontwikkelingen in de cultuursector h5.

THEMA 2

- ^{VI} Dialogic/APE, Economische ontwikkelingen in de cultuursector, 2009-2016, 2017 (h2)
- ^{VII} Dialogic/APE, Economische ontwikkelingen in de cultuursector, 2009-2016, 2017 (h3)
- ^{VIII} Dialogic/APE, Economische ontwikkelingen in de cultuursector, 2009-2016, 2017 (h4 en h5)
- ^{IX} Dialogic/APE, Economische ontwikkelingen in de cultuursector, 2009-2016, 2017 (h4 en h5)
- ^X Dialogic/APE, Economische ontwikkelingen in de cultuursector, 2009-2016, 2017 (h2 en h3)
- ^{XI} Cultuur in Beeld 2016, p. 83

THEMA 3

- ^{XII} Abbing, H. Why are Artists Poor? The exceptional economy of the arts. Amsterdam: Amsterdam University Press 2002.
- ^{XIII} CBS, Monitor Kunstenaars en afgestudeerden creatieve beroepen Den Haag: CBS 2017, h3.
- ^{XIV} Monitor Creatieve Industrie 2016. Hilversum: Stichting iMMovator 2016, p. 78
- ^{XV} Zie ook Ministerie van OCW, Cultuur in Beeld 2016, Den Haag: OCW 2016

- ^{XIV} Paul Postma/APE, Meta-analyse ondernemerschap BIS-aanvragen 2017-2020, Den Haag: Paul Postma Marketing Consultancy & APE Public Economics, 2017, p. 43 en 74 e.v.
- ^{XVII} De statistische supplementen van de HBO-monitor bieden inzicht in de verschillen per discipline over de periode 2007-2016.
- ^{XVIII} Vereniging van Hogescholen, Vierde Voortgangsrapportage Sectorplan hbo kunstonderwijs studiejaar 2015-2016, 2016
- ^{XIX} CBS, Monitor kunstenaars en afgestudeerden van creatieve opleidingen 2017 Den Haag: CBS, 2017, h2.
- ^{XX} Abbing, H. Why are Artists Poor? The exceptional economy of the arts. Amsterdam: Amsterdam University Press 2002
- ^{XXI} CBS, Monitor kunstenaars en afgestudeerden aan creatieve opleidingen 2017, Den Haag: CBS, 2017, h1.
- ^{XXII} Monitor kunstenaars en afgestudeerden van creatieve opleidingen 2017, Den Haag: CBS, 2017, h2.
- ^{XXIII} CBS, Statline, Provinciebegrotingen; baten en lasten per taakveld, 2017
- ^{XXIV} CBS, Statline, Gemeentebegrotingen; baten en lasten per taakveld, 2017

COLOFON

Dit is een uitgave van

Ministerie van Onderwijs, Cultuur en Wetenschap

Tekst

Directoraat-Generaal Cultuur en Media

Vormgeving

Things To Make And Do

November 2017

Aan de inhoud van deze publicatie is de grootste zorg besteed. In deze publicatie zijn gegevens samengebracht van de G9, branche- en sectororganisaties, de rijkscultuurfondsen en het ministerie van OCW. De cijfers zijn indicatief. Voor eventuele onjuistheden kan geen aansprakelijkheid worden aanvaard, noch kunnen aan deze publicatie rechten worden ontleend.